

Gustav Vasa och testamentets tillkomst

I

I juni 1560 upplästes under högtidliga former Gustav Vasas testamente inför de församlade ständerna. I detta förordnade han, att hans förstfödde son Erik skulle efterträda honom som konung, medan de yngre sönerna skulle erhålla delar av landet som län. Döttrarna skulle uteslutas ur tronföljd och arv men skulle åtnjuta underhåll före sitt giftermål och sedan förses med brudskatt på 100.000 daler vardera. Testamentet innehöll även uppmaningar till lojal uppslutning kring den nye konungen. Riket skulle förbli odelat och de furstliga länen vara inkorporerade i detta.

Testamentet var slutstenen i en lång utveckling, som var intimt förknippad med arvrikets införande. Under arbetet med arvföreningen hade man hela tiden varit på det klara med att frågan om de yngre sönernas underhåll borde lösas i form av ett testamente. Detta var i 1500-talets tyska furstestater den naturliga formen för bestämmelser av detta slag. Redan i arvhyllningen 1540 hade rikets ledande män förbundit sig att följa de dispositioner, som konungen kunde komma att besluta i sitt testamente.¹ Då Gustav Vasa några år senare vände sig till rådet med en förfrågan om vilka åtgärder som borde vidtagas för de

* Föreliggande undersökning inlämnades i maj 1962 till sakkunnigbedömning och publiceras här i något utvidgat skick.

¹ SRA, 1:1:1, s. 250 f. G. CARLSSON, Gustav Vasas testamente, s. 21 (Historisk tidskrift för Finland, 1954). Sedan denna text färdigställts, blev uppsatsen även tillgänglig i G. CARLSSON, Engelnbrekt, Sturarna, Gustav Vasa, s. 152–166 (1962).

yngre kungasönernas försörjning, svarade rådet, att denne med det snaraste borde upprätta sitt testamente.² I arvföreningen 1544 lovade ständerna trohet inte bara mot den blivande regenten utan även mot de »livsarvherrar», som i ett kommande testamente skulle få områden »där utav de deris fursteligit stånd och väsen uppehålle och före skole».³ Förberedelser för ett sådant testamente vidtogs också, delvis i samarbete med rådet.⁴ Vid ett tillfälle, 1547, framlades för ständerna ett förslag till testamente. Ett år 1557 upprättat testamente är till sitt innehåll okänt, men forskningen har i de 1556 och 1557 utfärdade donationsbrev för hertig Johan velat se en återspeglning av detta testamentes innehåll.⁵

Under åren 1557–1559 arbetade Gustav Vasa fortfarande på sitt testamente. Då testamentet på sommaren 1560 fick sin slutgiltiga form, förelåg således redan dels arvföreningen, dels några testamentsutkast och två donationsbrev. Till detta kommer så, att Gustav Vasa kan ha utnyttjat utländska förebilder.

Frågan om utländskt inflytande på svenska statsrättsliga urkunder från 1500-talet har i modern forskning tilldragit sig allt större uppmärksamhet. Det har livligt diskuterats, vad som redan i arvföreningen återgår på äldre svensk rätt och vad som haft utländska förebilder. Karl-Gustaf Hildebrand underströk i sin granskning av arvföreningens bestämmelser dess förankring i medeltida svenska traditioner.⁶ Landslagen hade bestämmelser om att valet skulle falla på infödd svensk man och om möjligt företagas bland furstesönerna. Bördsrättstanken var redan un-

² SRA, 1:1:1, s. 329, 330 f. K. G. HILDEBRAND, Gustav Vasas arvförening, s. 155 f. (Historisk tidskrift 1934). CARLSSON, FHT 1954, s. 24 f.

³ SRA, 1:1:1, s. 388. HILDEBRAND, HT 1934, s. 164. CARLSSON, FHT 1954, s. 24.

⁴ CARLSSON, FHT 1954, s. 25. I. SVALENIUS, Georg Norman, s. 175 (1937).

⁵ CARLSSON, FHT 1954, s. 26. Carlsson polemiserar här med rätta mot en av E. Hildebrand lanserad teori om 1557 års testamente (SRA, 1:1:1, s. 698 ff). Se även nedan s. 116.

⁶ HILDEBRAND, HT 1934, s. 158 ff, 162.

der medeltiden en »tvingande kraft» i svensk politisk tradition. Hildebrand var emellertid klar över att detta icke hindrade, att arvföreningen vid själva utformningen kunde ha influerats av utländska förebilder. Ingvar Andersson hade redan tidigare fäst uppmärksamheten vid en – direkt eller indirekt – närmare beröring mellan den franska och den svenska arvordningen.⁷ Ivan Svalenius sökte några år senare förebilden i den lineala, agnatiska primogenitur, som gällde i Braunschweig-Wolfenbüttel.⁸ De likheter med utländsk rätt som framhävts gäller i bägge fallen arvföreningens grundstruktur. Frågan är emellertid, om en sådan allmän likhet är tillräcklig för att påvisa faktiska förebilder. Agnatisk primogenitur påträffas på flera håll, bl.a. i den kurfurstliga arvrätten, vilket minskar beviskraften i likheter av mera allmän typ. Några bevis för en bestämd utländsk förlaga till arvföreningens text har inte företetts. Slutligen har Hildebrand med rätta framhållit, att andra lösningar än den i arvföreningen givna med hänsyn till svensk tradition och lag hade varit otänkbara.

Mindre uppmärksamhet har ägnats frågan om Gustav Vasas testamente och dess genesis. I festvolymen till Eric Anthoni 1954 publicerade emellertid Gottfrid Carlsson en undersökning av Gustav Vasas testamente, vilken mer än 30 år tidigare offentliggjorts som akademisk provföreläsning och vars huvudresultat redan länge accepterats i forskningen.⁹ Carlsson hävdade, att testamentet alltför litet jämförts med gällande furstelagar i den europeiska samtiden. Carlsson sökte i första hand mönsterlandet i Kursachsen. Ett annat testamente, som företedde likheter med Gustav Vasas, var ett hessiskt testamente från ungefär samma tid som det svenska. Carlsson uteslöt emellertid inte, att även andra förebilder kunde komma ifråga.

⁷ Förebilden för Gustav Vasas arvförening, Sc 1931, s. 224.

⁸ SVALENIUS, Georg Norman, s. 172 ff.

⁹ Historisk tidskrift för Finland, 1954. Jfr SVALENIUS, a. a., s. 172, S. A. NILSSON, Krona och frälse, s. 169 (1947).

II

Då arbetet på testamentet inleddes, förelåg arvföreningen färdig och stadfäst. Arvföreningen band både konung och ständer och ansågs icke upphävd av testamentet utan bekräftades av ständerna vid riksdagen 1560.¹⁰ Själva testamentstexten åberopar arvföreningen och den 5 augusti 1560 vidimerades och ratificerades den av konungen.¹¹ Detta får vissa konsekvenser, när det gäller frågan om de utländska förebilderna till testamentet.

När Gustav Vasa utformade sitt testamente, var han bunden av de grundläggande besluten i arvföreningen, nämligen att riket skulle ha en enda konung och att de yngre sönerna skulle ha något landområde som underhåll. Därmed var det givet, att det måste uppstå ett subordinationsförhållande mellan furstarna och konungen. En verklig riksdelning av den typ, som ibland förekom i de tyska furstestaterna, var ej möjlig att genomföra på detta stadium av händelseutvecklingen. I denna grundfråga behövde konungen icke söka efter utländska förebilder. Detta utesluter givetvis inte, att han i fråga om enskildheter i testamentets formulering kan ha utnyttjat förebilder. Det är emellertid därmed inte sagt, att förebilderna hämtats från testamenten med samma grundstruktur som det svenska. Forskningen har hittills varit alltför bunden av att söka förebilder till huvudragen i testamentet, i fråga om vilka inga förebilder behövdes. Det väsentliga är att söka förebilder till de delar av testamentet, där inga inhemska regler på förhand band testator. Detta gäller främst detaljbestämmelserna för de yngre kungabarnens underhåll.

Frågan om utländska förebilder måste behandlas med stor försiktighet med hänsyn till att de tyska furstarnas testamenten

¹⁰ SRA, I:I:I, s. 718 samt kommentaren s. 723 f.

¹¹ SRA, I:I:I, s. 679, 736 f.

företer stora inbördes likheter.¹² Detta gäller först och främst urvalet av ämnesområden. Men även formler och fraser återkommer ofta ordagrant i olika testamenten. Det är tydligt, att förebilder och förlagor spelat avsevärd roll vid tillkomsten av ett tyskt furstetestamente. Likheten mellan olika testamenten försvårar i sin tur möjligheten att draga bärande slutsatser om, i vilken utsträckning Gustav Vasa använt en bestämd förebild till sitt testamente.

Först bör de testamenten och familjelagar granskas vilka i äldre forskning framhållits som förebilder

Helge Almquist hade redan 1922 i mera allmänna vändningar framhållit, att testamentsakten var en kunglig husordning och att den måhända kunde ha haft en förebild i Ferdinand I:s testamente för de österrikiska arvländerna.¹³ Carlsson kunde inte helt acceptera denna tolkning.¹⁴ Avgörande torde därvid ha varit, att detta testamente genomförde en verklig delning, vilket icke var fallet med det svenska. Som här understrukits kan emellertid den omständigheten icke tillmätas avgörande betydelse och frågan om ett beroende måste därför upptagas till ny prövning.

Ferdinand I:s bestämmelser från 1554 är icke ett fullständigt testamente utan en kodicill till ett tidigare utfärdat fullständigt testamente.¹⁵ Det saknar därför flera bestämmelser, som vanligen återfinnes i de tyska furstetestamentena, och är koncentrerat på problemen kring delningen, där kodicillen innebar en

¹² F. HARTUNG, *Der deutsche Territorialstaat des 16. und 17. Jahrhunderts nach den fürstlichen Testamenten* (Volk und Staat in der deutschen Geschichte, 1940).

¹³ ALMQUIST, *Reformationstiden och stormaktstidens förra skede*, s. 90 f. (Svenska folkets historia, II: 1, 1922).

¹⁴ CARLSSON, *FHT* 1954, s. 33 not 1.

¹⁵ Det utfärdades 1543. I detta blev den äldste sonen ensam efterträdare i Ungern och Böhmen, medan bägge bröderna gemensamt skulle regera i de österrikiska arvländerna. F. B. VON BUCHOLTZ, *Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten*, 8, s. 739 f, 742, 750 ff. (1838).

ny lösning. De österrikiska arvländerna delades i lika stora delar mellan de tre sönerna. Den äldste, Maximilian, fick emellertid en viss ledande ställning dels genom att han ensam tillträdde kungadömet i Böhmen och i Ungern, dels genom de yngre brödernas skyldighet att underställa honom beslut om krig. Ferdinand hävdade, att de österrikiska länderna fortfarande skulle betraktas som en enhet. I ärenden som rörde hela Österrike skulle bröderna gemensamt hjälpa varandra med råd och dåd. Likheten med Gustav Vasas testamente är således större än man med hänsyn till den genomförda delningsprincipen skulle kunna tro. I det svenska och det österrikiska testamentet behandlas ett stort antal gemensamma ämnesområden: döttrarnas hemgift, arvföljden då en manlig linje utdog, förmaning till enighet, samråd i riksviktiga angelägenheter, ståndaktighet i religionen, avsöndringsförbud samt skiljedomsförfarande vid motsättningar mellan bröderna. Trots denna likhet i urvalet är det emellertid ej möjligt att draga slutsatsen, att Gustav Vasa känt till det österrikiska testamentet. Lösningarna av problemen är i de flesta punkter helt olika. Likheterna i urvalet måste under sådana omständigheter hänföras till en allmän inbördes likhet i de tyska furstetestamentena, vilken kommit att påverka även Gustav Vasas testamente. Almquists förmodan har därför inte kunnat bekräftas.

Gottfrid Carlsson framlade en ny lösning av frågan om den utländska förebilden till Gustav Vasas testamente. Han framhöll, att testamentet har stor likhet i sak med hertig Albrekts av Sachsen Väterliche Ordnung av 1499, som ännu var gällande familjelag i Kursachsen.¹⁶ I den sachsiska familjelagen stadgades, att hertigdömet skulle vara odelat och ärvas efter en noga reglerad arvföljd.¹⁷ Den äldste sonen Georg skulle inträda

¹⁶ CARLSSON, FHT 1954, s. 33 f.

¹⁷ Das Teutsche Reichs-archiv, utg. av J. Ch. Lünig, 5:2, s. 24-27 (1713). Även av A. F. GLAFEY, Kern der Geschichte des hohen chur- und fürstlichen Hauses zu Sachsen, s. 1004 ff. (1737).

som hertig. Den yngre sonen Henrik tilldelades inom det sachsiska hertigdömet två slott och städer för sitt underhåll som ett på den manliga linjen ärftligt län. I denna punkt föreligger onekligen en saklig likhet med Gustav Vasas testamente.

Det finns emellertid också stora olikheter. I det sachsiska testamentet är huvudprincipen, att hertig Georg skulle erhålla arvlandet Sachsen, medan hertig Henrik skulle erhålla det eviga och ärftliga ståthållarskapet över Friesland. Detta skedde för att undvika, att två furstar skulle behöva underhållas ståndsmässigt i själva hertigdömet och detta delas så som tidigare skett. Eftersom Friesland först nyligen var lagt under sachsisk överhöghet, infördes några specialbestämmelser, som skulle tillgripas för den händelse området icke kunde behållas och den primära delningen följaktligen icke kunde genomföras.¹⁸ Hertig Henrik skulle i så fall ha två slott med städer i Meissen. Det är här likheter med Gustav Vasas testamente framträder. Men den sachsiska förordningen fortsätter: till detta skulle hertig Henrik ha $\frac{1}{4}$ av nettoinkomsten från hela arvlandet och $\frac{1}{2}$ av nettoinkomsten från vissa räntor, som Albrekt hade förvärvat av kejsaren. På liknande sätt skulle Henrik underhålla Georg i Friesland, om denne av någon anledning tvangs lämna Sachsen. Det finns således en påtaglig skillnad mellan detta testamente och Gustav Vasas i fråga om själva underhållsformerna. De två slotten med tilliggande städer kan knappast betraktas som underhållsländer i de svenska hertigdömenas mening utan endast som ståndsmässiga residens.¹⁹ Det egentliga underhållet skulle sedan utgå av hela landet.²⁰ Även i andra avseenden skiljer sig det sachsiska testamentet från det svenska. Någon mera utbredd

¹⁸ O. SPERLING, Herzog Albrecht der beherzte von Sachsen als Gubernator Frieslands (1892). Se vidare s. 101 not 22.

¹⁹ Senare i testamentet används termen »zwei ehrliche Behausungen mit ihren Zugehörungen».

²⁰ Om penningunderhåll till yngre söner se H. SCHULZE, Das Erb- und Familienrecht der deutschen Dynastien des Mittelalters, s. 61 (1871).

verbal likhet finns inte. Klausuler om döttrarnas hemgift och änkornas livgeding, skiljedomsförfarande och uppmaning till enighet förekommer visserligen i bägge testamentena, men detta är stoff som påträffas i nästan alla tyska furstetestamenten från denna period. Urvalet av övriga ämnesområden företer ingen mera påtaglig överensstämmelse.

Intressant är den olikhet i formuleringen, som i det sachsiska testamentet framträder mellan å ena sidan rättigheterna i Friesland och å den andra rättigheterna i de två slottsområdena. I det första fallet heter det, att området skulle njutas »mit allen Rechten wie Wir die innhaben». I det andra fallet heter det »mit den Leuten und andern darzu gehörende auch sonst mit aller ander Obrigkeit . . . zu ihren fürstlichen Standt und Erhaltung, Renommée.»²¹ Undantag gjordes i det sistnämnda fallet för »Regierung und Obrigkeit der Bergwerk», som skulle tillfalla den regerande fursten. I fråga om Friesland var således förläningen villkorlös och skulle ge hertig Henrik en självständig ställning; i slottsområdena gällde den inkomster och rättigheter – men med ett viktigt undantag och med ett markerat subordinationsförhållande till den regerande brodern. Särskilt inskräptes, att den som åtnjöt underhåll inom sin broders område icke på något vis skulle befatta sig med regeringen av landet.

Den sakliga likheten inskränker sig således till den omständigheten, att den yngre sonens underhållsorter icke utskildes ur hertigdömet.²² Även i det svenska testamentet bibehölls ju de yngre sönerns underhållsländer inkorporerade i riket. Denna sakliga likhet är emellertid inte tillräcklig för att indicera, att

²¹ I denna mening vill G. Carlsson se en verbal överensstämmelse med den långa uppräknigen i det svenska testamentet. Jfr nedan s. 105 not 33.

²² Omständigheterna fogade det så, att det blev undantagsklausulen som blev den för framtiden giltiga. L. SCHWABE, Herzog Georg, ewiger Gubernator von Friesland, s. 5 (Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Altertumskunde, 12, 1891).

det sachsiska testamentet varit en förebild. Just i denna punkt var, som redan framhållits, Gustav Vasa på förhand bunden. Om man sålunda tvingas att bortse från denna sakliga likhet, återstår främst påfallande olikheter mellan de bägge testamentena. »Väterliche Ordnung» kan knappast direkt ha påverkat Gustav Vasa. En annan sak är, att Gustav Vasa naturligtvis kan ha haft en allmän kännedom om att man i Sachsen tillämpade ett annat förfarande än arvdelning, när det gällde underhåll av yngre furstesöner, och att detta skedde i avsikt att behålla landet odelat.²³ I så fall har han emellertid avstått från att göra den tekniska lösningen i Kursachsen till sin.

Gottfrid Carlsson har infört ytterligare ett tyskt testamente i diskussionen, nämligen ett hessiskt testamente från 1557.²⁴ Likheten skulle här främst ligga i det gemensamma urvalet av ämnesområden i de bägge testamentena. Sådana gemensamma punkter är: skiljedomstolsförfarandet, döttrarnas hemgift och arvlöshet, begravningen, förmaning till endräkt och kristlig vandel i evangelisk lära, uppmaning till undersåtarna att befordra enighet mellan bröderna samt förbudet mot avhändelse av besittningar.

I det hessiska testamentet delas lantgrevskapet mellan fyra söner utan att någon fick en mera ledande ställning än de andra eller någon ensamrätt till en titel. Den äldste sonen fick dock en avsevärt större del än bröderna. Döttrarna uteslöts ur arv i Hessen mot att de erhöll »Heiratsgut», men kunde i enlighet med en äldre bestämmelse göra krav gällande, om alla manliga linjer utdött, en möjlighet som icke stod öppen för döttrarna i Gustav Vasas testamente. Grundprinciperna är således täm-

²³ Carlsson har påpekat, att Gustav Vasa som en följd av giftermålsförhandlingar för hertig Eriks räkning 1555-1558 kan ha fått kännedom om Kursachsens familjelagar (FHT 1954, s. 34).

²⁴ Testamentet av 6 mars 1557 fick sin slutliga datering 1562. Die Hausgesetze der regierenden deutschen Fürstenhäuser, 2, s. 50 ff. CARLSSON, FHT 1954, s. 35 not 1. Carlsson framhåller, att hertig Erik hade giftermålsplaner även i Hessen redan 1557.

ligen olika dem som förekom i Gustav Vasas testamente. Detta utesluter givetvis inte, att speciella paragrafer i det hessiska testamentet kan ha influerat på det svenska testamentets utformning.

I ett fall föreligger en mycket utpräglad verbal överensstämmelse.²⁵ I inledningen till de båda testamentena heter det:

FILIPS AV HESSEN
TESTAMENTE

»Dieweil *nichts gewisser, denn der Todt, und nichts ungewissers, denn die Stunde des Tods.*»

GUSTAV VASAS TESTAMENTE

»... och att var och en människa *intet vissare* kan hava till att förmoda *än döden*; men efter uti lika måtto där emot *intet ovissare* kan vara *än tiden och stunden.*»

Denna likhet tillåter emellertid inte några slutsatser. Religiösa formler av detta och liknande slag tillhörde testamentsfloras allmängods och återkommer i andra furstliga testamenten.

Det är ofrånkomligt, att det föreligger en viss överensstämmelse i ämnesvalet, men med hänsyn till att testamentsgenren a priori måste röra sig inom ett bestämt ämnesområde och att de tyska testamentena företer stora inbördes likheter, är det inte möjligt att endast av detta draga några mera vittgående slutsatser. Endast om de gemensamma punkterna även företer andra likheter – sakliga eller verbala – har man rätt att räkna med en mera direkt influens. Någon sådan överensstämmelse har dock icke kunnat påvisas. Olikskheterna är ofta framträdande. Det hessiska testamentet har dessutom ett mycket stort överskjutande stoff. Det finns därför ingen anledning att räkna med ett direkt samband mellan de bägge testamentena. Däremot kan det, liksom i fråga om det österrikiska, finnas indirekta förbindelser.

²⁵ Ang. likheten mellan det hessiska testamentet och det svenska i en paragraf, som sedermera uteslöts, se CARLSSON, FHT 1954, s. 35 not 1 samt nedan s. 137.

Det finns skäl att här indraga ytterligare ett testamente i diskussionen, nämligen Joachim I:s av Brandenburg från året 1534.²⁶ Detta återgår i sin tur på *Dispositio Achillea*, som Albrekt Achilles lät utarbета år 1473 och som direkt eller indirekt haft stort inflytande på hela beståndet av tyska furstliga testamenten från 1500-talet.²⁷ Joachim I:s testamente blev – liksom Gustav Vasas – offentliggjort inför en ständerförsamling.²⁸ Testamentet innehåller två alternativ. Enligt det första skulle de två efterlevande sönerna regera gemensamt i Mark Brandenburg. Om detta icke var möjligt, skulle det andra alternativet träda i kraft. Enligt detta skulle den äldre sonen ha områden i Mittelmark och Altmark och den yngre Neumark på andra sidan om Oder.²⁹ Detta innebar en regelrätt delning av landet. Emellertid innehöll testamentet även bestämmelser om kurfurstvärdigheten. Denna skulle – i överensstämmelse med den gyllene bullan – ärvas enligt agnatisk, lineal primogenitur.³⁰ Denna värdighet medförde emellertid icke något inflytande över de yngre broderns område. De båda furstarna betecknades bägge som »werntlich regierende fursten». Bägge stod i direkt länsförhållande till det tyska rikets kejsare, som hade att godkänna testamentet och förläna områdena till de två furstarna.³¹

Kurfurstvärdigheten ärvdes sålunda efter samma princip, som införts i den svenska arvföreningen och i Gustav Vasas testamente. Men därmed upphör den sakliga likheten. I själva

²⁶ Återgivet av H. v. CÄMMERER, *Die Testamente der Kurfürsten von Brandenburg und der beiden ersten Könige von Preussen*, s. 52 ff (1915). H. HALLMANN, *Die letztwillige Verfügung im Hause Brandenburg 1415–1740*, s. 6 (Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte, 37, 1925).

²⁷ H. HALLMANN, a. a., s. 4 ff. Ord och uttryck från detta återgår tämligen allmänt i tyska testamenten.

²⁸ CÄMMERER, a. a., s. 53. HALLMANN, a. a., s. 12.

²⁹ I denna punkt skiljer sig det yngre testamentet från *Dispositio Achillea*, vilket lämnade Mark odelat till den äldre sonen och de frankiska länderna till två yngre söner. CÄMMERER, a. a., s. 50*.

³⁰ CÄMMERER, a. a., s. 61.

³¹ CÄMMERER, a. a., s. 54 f.

verket *måste* den upphöra. Den svenske konungen intog av ålder en suverän ställning, som icke var jämförbar med en kurfurstes utan snarare motsvarade kejsarens.³² Detta betydde en grundläggande olikhet i den statsrättsliga strukturen i Sverige och Mark Brandenburg. När det gäller bestämmelserna om konungens ställning, kunde icke några regler hämtas ur det tyska testamentet. Annorlunda ställer det sig, när det gäller de yngre sönerns län. Där fanns de teoretiska förutsättningarna för att det tyska testamentet skulle kunna användas. En närmare granskning av de bägge testamentena är därför motiverad.

Den verbala likheten mellan det brandenburgska testamentet och Gustav Vasas är ställvis slående.³³ Följande parallellställning av det avsnitt, som berör de villkor på vilka områdena skulle innehas, klargör likheterna.³⁴

JOACHIM I: S TESTAMENTE

ordnen, setzen und wollen wir, das ... unserm eldesten son margraf Joachim und seinen *menlichen*, elichen Lehenserb-
ben, so er itzt hat und nach seinem abgange hinter im vor-
lassen wurde (här följer upp-
räkning av området) *mit allen*
iren landen, leuten, schlossen,
steten, wiltbanen, *zollen*, glei-

GUSTAV VASAS TESTAMENTE

give och överantwarde vi här
med ... vår älskelige käre son,
herr Johan ..., och hans efter-
kommande *mansärvinger* och
vidare ifrå arvinge och till ar-
vinge till sitt och deras furste-
lige underhåll (här följer upp-
räkning av området)
med alla theras underliggende
land, folk, adel, clerkeri, bor-

³² Se nedan s. 113, 132.

³³ Det sachsiska testamentet har här en formulering, som på några punkter visar verbal anklang. Detta har uppmärksammats av CARLSSON, FHT 1954, s. 34. Uttrycken lyder »mit den Leuten und andern darzu gehörende», »zu ihrem fürstlichen Stande und Erhaltung» samt ordet »Nutzung». Alla mot dessa svarande uttryck i den svenska texten saknas i den brandenburgska och antyder möjligheten av att kompletterande tillägg hämtats ur andra testamenten. Liknande uttryck är emellertid tämligen vanliga i testamentstexter och tillåter inte, att ett bestämt testamente utpekas.

³⁴ Eftersom ordningen ibland icke helt överensstämmer, har det svenska testamentet återgivits i löpande följd, medan det tyska splittrats för att kunna kombineras med motsvarande parallellställe.

ten, gerichtten, prelaten, grafen, hern, manschaften, lehenschaften, obrigkeiten, freiheiten, gerechtigkeiten ...³⁵

... herlichkeiten und allen andern zugehörungen, geistlich und werntlich, wie wir das innen haben und besitzen (... nichts ausgenommen ...) ³⁶

(... Und umb allen hausgerath, auch allen gezeug von hauptbuchsen und anderen buchsen und geschoss, pulver, stein, pfeil und anders, das darzu gehort ...) ³⁷

frei und unvorpfind unserem son marggraf Johansen und seinen menlichen leibslehenserben fur und fur zu seinem teil volgen, innehaben, besitzen und gebrauchen.

gare, bönder, skatt, avrad, ränter, tullar, sakörer och andre uppbörder; item liggende grunder, åker, ånger, skoger, jachter, strömer, salte och färske vatn, fiskerier, kvarner, dammer och kvarneströmer, fundne och ofundne bergverk och in summa med alle theras tilbehöringer och nyttigheter, lika som vi them på cronones vägna själve innehaft, med theras skelnat och grenzer, plat intet undantagende: sammalunda och allt förråd på arteleri, munititioner, victualie och vad annat som ther til hörer: alt sådant såsom sin egen furstelige arvdel för utan all taxe, besväring eller föeholdningar beholla, njuta och bruka för sig, sine furstelige livsarvingar, ifrå arvinge och till arvinge, til evig tid.

Den tyska texten »frei und unvorpfind» blir i den svenska »utan all taxe, besväring eller föeholdningar». Det tyska testamentets »herlichkeiten» har i det svenska ersatts med en uppräkningslista av de grundregal, som varit aktuella under Gustav Vasas tid. I de fall, då den verbala likheten icke är så stor, är den svenska texten i sak i stort sett endast en applicering på svenska förhållanden av den tyska texten, t.ex. vid uppräkningslistan av områdenas befolkningsgrupper. Paragrafen är i bägge texterna uppbyggd efter samma schema med en blandad upp-

³⁵ Den svenska texten ansluter i sin senare del närmare till den något ändrade texten för den yngre broderns område, vilken här återges.

³⁶ Dessa ord står i den tyska texten omedelbart efter uppräkningslistan av områdets olika delar.

³⁷ Detta står i den tyska texten i § 10 och har i Gustav Vasas testamente inskjutits i texten på en plats, där sammanhanget påtagligt brytes.

räkning av folk och inkomster och satsbyggnaden visar också en påtaglig likhet med sin säregna dubblering av dativerna.³⁸

En kort paragraf i Gustav Vasas testamente om att befallningsmän och tjänare skulle överlåta länen till hertigarna efter konungens död anknyter verbalt till en passus i det brandenburgska testamentet, ehuru den där är av mindre räckvidd.³⁹ Andra verbala likheter skall i det följande beröras.

Likheterna mellan Gustav Vasas testamente och det brandenburgska inskränker sig inte till bestämmelserna om furstar- nas ställning. Även den övriga delen företer en omisskännlig likhet med den brandenburgska texten.

I fråga om urvalet av ämnesområden föreligger påtaglig överensstämmelse. Bägge testamentena inleds med en historisk överblick över hur testator kommit i besittning av det land hans dispositioner gällde. Att denna inledning i Gustav Vasas fall blev en mycket lång berättelse om befrielsen från det danska förtrycket och hans egna insatser, ligger i sakens natur. För honom gällde det att än en gång motivera arvföreningen, medan Joachim I helt enkelt kunde hänvisa till sin farfaderns testamente. I bägge fallen avslutas den historiska inledningen med ett stycke, där testators skyldighet utvecklas att redan i livstiden efter högsta förstånd ordna de kommande förhållandena till landets gagn och bästa.

I bägge testamentena behandlas religionen. Arvingarna uppmanas att förbliva vid samma religion som testator.⁴⁰ I en tid,

³⁸ Den dubbla dativen finns i den tyska texten i avsnittet om Joachims andel.

³⁹ En tull skulle överlämnas till Johan »och skole våre befallningsmän och tjänare efter vår salige avgång utan nach unserm tod ... on alle vorhinderung und behelf ... reichen und al igensägn och motstånd ... tillställa och överantvarda ... geben soll».

⁴⁰ Även här finns en verbal anknytning till det brandenburgska testamentet. Den aktuella frasen står emellertid på olika ställen. Gustav Vasa underströk betydelsen av den protestantiska tron med orden: »menige riksens bästa, nytta, tillvoxt och förmering». I Joachim I:s testamente heter det om själva testamentet,

då man hyllade grundsatsen *cujus regio, ejus religio*, var detta krav mer än en from önskan. Arvföljden behandlas i bägge testamentena men efter något olika linjer: manlig arvsrätt skulle gälla i bägge fallen, men i Brandenburg skulle länen övergå till en oförsörjd broders linje, om ingen manlig arvinge fanns. I Sverige skulle länen – efter gängse länsrätt – återfalla till kronan, om manslinjen slocknade, men arvegodsens skulle under hänvisning till Sveriges lag gå till bröders linje.⁴¹ Bestämmelserna om döttrars och sondöttrars brudskatt finns i båda testamentena, delvis med verbal anklang, ehuru bestämmelsen om brudskattens storlek saknas i det brandenburgska testamentet.⁴² I bägge fallen stadgas, att brudskatten skulle utgå av hela landet enligt Sveriges lag resp. gammal hävd och vana. Furstinnors, resp. drottningens livgeding behandlas delvis verbalt.⁴³ Avhändelseförbudet följer i stort sett samma schema. Länen eller delar av dem fick ej säljas eller förpantas. Detta kunde däremot ske med egendom av mer privat natur. Ett skiljedomsförfarande skulle enligt det brandenburgska testamentet komma till stånd genom två utvalda rådsherrar från varje landsdel, vilka skulle sammanträffa »*an ein stat derselben land am gelegensten*» för att söka lösa tvisten, medan i det svenska testamentet några av

att det tillkommit »*durch besserung, frids, nutz, aufnemens und mehrung ... unser und ihrer land*».

⁴¹ Detta var ett vanligt delningssystem även i tysk, medeltida furstlig familjerätt, baserad dels på länsrätt, dels på landsrätt. Se vidare H. SCHULZE, *Das Erb- und Familienrecht der deutschen Dynastien des Mittelalters*, s. 33 ff (1871). Däremot avvek bestämmelsen från den svenska landslagen, enligt vilken de kvinnliga arvingarna också skulle ha arvsrätt.

⁴² Likheten ligger i inledningsfrasen:

Wir *ordnen*, meinen, *setzen* und wollen auch, das *unsern tochteren*, die wir nach *unserem tod hinter uns unberaten vorliessen* ...

Men med fröckerne, *våre älskelige döttrer, ordne* och *stadge* vi här med i så måtto, att så många av dem, som efter *vår salige avgång outgivne bliva* ...

⁴³ »*on des andern eintrag, irrung und hindernis.*»

»utan all förhindring eller insage.»

de förnämsta i riket »utav bägge parterne samtyckte och bevillade på någon beläglig plats församles och om sådana saker rannsaka . . .⁴⁴ I bägge testamentena förekommer uppmaning till ömsesidig hjälp och inbördes solidaritet.

Ordningen mellan de olika punkterna i Gustav Vasas testamente och i det brandenburgska är visserligen icke alldeles densamma men företer trots detta vissa gemensamma drag. Följande sammanställning visar såväl likheter som olikheter i detta avseende.⁴⁵

JOACHIM I:S TESTAMENTE

Historisk inledning
Motiv för testamente
(Samregering)

Landdelning
(Kurfurstevärdigheten och titelfrågan)
(Arvhyllningen)
(Riksskatten)
Arvföljden
Döttrars (och i det andliga ståndet försörjda söners) underhåll samt delning av dyrbart lösöre mellan bröderna

Döttrars brudskatt
Avsöndringsförbud
Furstinnors livgeding
(Furstens skulder)
Artilleri m.m.⁴⁶
(Restantier av en bevillning)
(Arkivdepå)

GUSTAV VASAS TESTAMENTE

Historisk inledning
Motiv för testamente
(Begravning)
(Konungens ställning)
Fördelning av län

Arvföljden i länen
Furstedöttrars brudskatt samt delning av arvegodsen mellan bröderna.

(Gemensamt beslut i fråga om utrikespolitik.)
(Rikets enhet)
Avsöndringsförbud
Förmaning till enighet
Döttrars brudskatt

Drottningens livgeding

⁴⁴ SRA, I:1:1, s. 694.

⁴⁵ Paragrafer som helt saknas i det andra testamentet sättes inom parentes.

⁴⁶ Infört på annan plats. Se ovan s. 106.

(Slottskapellens heliga kär!)	
(Furstebarns förmyndare)	
(Furstedöttrars underhåll: specialfall)	
Förmaning till enighet och hjälp ⁴⁷	(Rådets plikter och ständernas plikter)
Skyldighet att bistå i krig ⁴⁸	
(Delning av krigsbyte)	
Skiljedom	Skiljedom
Ömsesidigt skydd	
Gemensamma förbund	
Religionens bibehållande ⁴⁹	
Uppmaning till lydnad mot testamentet	Uppmaning till lydnad mot testamentet (Legat till skolor och hospital)

De likheter som finns mellan Joachim I:s testamente och Gustav Vasas är så stora, att de inte kan bero på tillfälligheter.⁵⁰ Gustav Vasa måste ha känt till detta testamente och hämtat stoff från det, då han utarbetade sitt eget.⁵¹

Sedan detta kunnat fastställas, är det inte längre likheterna

⁴⁷ Denna uppmaning förekommer på flera ställen i det svenska testamentet.

⁴⁸ Infört i det svenska testamentet i paragrafen om delningen.

⁴⁹ Infört i det svenska testamentet i paragrafer om konungens och hertigarnas skyldigheter.

⁵⁰ Slutsatsen vilar på mångfalden av överensstämmelser. Enstaka likheter har däremot inget bevisvärde med hänsyn till det utbredda formelsystemet. Teoretiskt består naturligtvis den möjligheten, att ett annat av *Dispositio Achillea* ytterst starkt influerat testamente varit förebild. Det förefaller emellertid inte troligt, eftersom likheten är större med Joachim I:s testamente än med *Dispositio Achillea*.

⁵¹ Det fästes i litteraturen stor vikt vid om en direkt kontakt funnits mellan Gustav Vasa och det land, från vilket en förebild hämtats. Förbindelselänkar mellan Gustav Vasa och Brandenburg fanns och behöver inte särskilt nämnas. Det kan särskilt påpekas, att den ene av arvingarna i Brandenburg, markgreve Hans av Küstrin, var gift med en dotter till Henrik av Braunschweig-Wolfenbüttel, vilken stod i kontakt med Gustav Vasa och möjligen förmedlat andra impulser. (Se härom SVALENIUS, a. a., s. 173. ODÉN, Kopparhandel och statsmonopol, s. 237, 1960). Henrik av Braunschweig-Wolfenbüttel måste ha känt väl till Joachim I:s testamente, eftersom han hjälpte sin svärson att handlägga vissa problem, som uppstod med anledning av testamentet. Se vidare nedan s. 117.

utan olikheterna som måste uppmärksammas. På vilka punkter har Gustav Vasa medvetet lämnat den tyska förlagan och byggt upp texten fri från denna?

Det brandenburgska testamentet har en del paragrafer, som alldeles saknas i det svenska. Några exempel kan illustrera skillnaderna. De brandenburgska paragraferna om furstebarnens underhåll inom det andliga ståndet saknas av naturliga skäl i den protestantiske konungens testamente. På samma sätt saknas alla paragrafer rörande kurvärdigheten, testators skulder och skatten till det tyska riket, vilka icke hade aktualitet i Sverige. Andra uteslutna partier, t.ex. rörande delning av krigsbyte, arkivdepå och de heliga kärlen i kyrkorna, har endast perifer betydelse. Uteslutningen av arvhyllningen och bestämmelser om förmyndare är naturlig med hänsyn till att detta redan fanns intaget i den svenska arvföreningen. Något område av väsentlig betydelse har således inte förbigåtts.

Lösningarna av de behandlade frågorna är inte heller alltid desamma. Så t.ex. lämnade Gustav Vasa »fundne och ofundne bergverk» inom hertigdömena till hertigarna, medan i det brandenburgska testamentet »alle berkwerk, die in beiden landen mochten gefunden werden» skulle delas av de bägge furstarna. I detta fall torde olikheten kunna återföras till den omständigheten, att de då kända fyndigheterna i Sverige väsentligen låg inom kungadelen av riket. Det fanns därför icke anledning att slå vakt om denna nyttighet för konungens räkning.⁵² Dessa och liknande – tidigare redovisade – skillnader i lösningarna kan vanligen återföras till konkreta olikheter i Kurbrandenburg och Sverige.

De överskjutande avsnitten i Gustav Vasas testamente är

⁵² Jfr att undantagsbestämmelser i denna punkt ofta förekom i tyska testamenten. Se t.ex. i Väterliche Ordnung (ovan s. 101), där regenten ensam disponerade över bergverken.

många och tämligen omfattande. Först en liten detalj: i Gustav Vasas testamente finns ett kort avsnitt om konungens begravning, som helt saknas i det brandenburgska. Bestämmelser av detta slag tillhör allmängodset i ett testamente och förekommer tämligen regelbundet i andra tyska furstetestamenten. Då det saknas i det brandenburgska, torde detta med till visshet gränsande sannolikhet bero på att Joachim I utfärdade särskilda anordningar för denna detalj.⁵³

I detta sammanhang kan en annan iakttagelse göras. Gustav Vasa har i testamentets slut efter den högtidliga uppmaningen till undersåtarna att följa testamentet gjort ett tillägg rörande legat till skolor och hospital. Denna klausul faller påtagligt utanför ramen av testamentet. I de flesta tyska furstetestamenten infördes sådana legat i nära anslutning till bestämmelserna om begravningen. I ett katolskt testamente var denna placering självklar, eftersom legaten ofta sammankopplades med bestämmelser om själamässan. I Joachim I:s testamente saknas legaten helt. Eftersom Joachim I var katolik, har bestämmelser av detta slag sannolikt ingått i det tilläggstestamente, som avsåg begravningen. Gustav Vasa har inte haft någon ledning av det brandenburgska testamentet, när det gäller legatens plats, vilket kan förklara, att de fått sin placering sist i testamentet straxt före avslutningsformeln.

Väsentligare är, att det finns några stora ämnesområden i det svenska testamentet, som helt saknas i det brandenburgska.

Den första punkt, som av naturliga skäl saknas i det tyska testamentet, gäller konungen. För hans ställning hänvisas emellertid främst till arvföreningen och vad den stadgade om konungens »majestät, höghet och våld». Uppmaningarna att värna om den evangeliska religionen och att vidmakthålla inre fred och syskonkärlek motsvaras av liknande paragrafer för hertigarna och kan till sitt grundtema återföras till det brandenburgska tes-

⁵³ CÄMMERER, a. a., s. 54.

tamentet, ehuru den svenska texten är betydligt fylligare och innehållsrikare. Kungadömetts resurser anges med orden »allt det som denna hela Sveriges krona tillyder och incorporerat vara bör . . . dock undantagendes vad som vi de andre förebe-
mälte våre livsarvherrer . . . uttryckeligen in specie meddelt och givet have».

I det svenska testamentet förekommer i flera sammanhang paragrafer med ett rent feodalt innehåll. Detta gäller om den långa och ofta citerade paragrafen, att de ärftliga länen icke avsåg att vara någon avsöndring från riket och att länen skulle bekräftas vid varje förändring av regementet.⁵⁴ Denna saknas i det tyska testamentet. Paragraferna om hertigarnas skyldigheter saknas också.⁵⁵ Hertigarna skulle visa trohet mot konungen och de skulle vara beredda att försvara honom och riket efter yttersta förmåga. Även dessa förpliktelser är klart feodalt.⁵⁶

Då bestämmelser av detta slag saknas i det brandenburgska testamentet, sammanhänger detta med att det inte fanns något motsvarande feodalt band mellan de bägge arvtagarna. Däremot stod de var och en i länsförhållande till kejsaren. Det tyska testamentet kompletterades i detta avseende med de förläningsurkunder, som kejsaren – länsherren utställde till sina vasaller.⁵⁷

Det finns en annan väsentlig punkt i det svenska testamentet, som helt saknas i det brandenburgska. Det gäller paragrafen om att alla söner, även konungen, var pliktiga att höra sina bröder i alla ärenden som gällde rikets allmänna välfärd och att icke avgöra sådana vitala frågor med sina enskilda råd, tjä-

⁵⁴ SRA, I:1:1, s. 688. Symbolen med huvudet och lemmarna, ytterst hämtad ur nya testamentet, var en gängse bild och hade av Gustav Vasa använts även i andra sammanhang. Se HILDEBRAND, HT 1934, s. 156.

⁵⁵ SRA, I:1:1, s. 681, 684, 686.

⁵⁶ Andra feodalt inspirerade bestämmelser gäller furstedöttrars uteslutning ur arvsrätten och förbudet mot avsöndring. Dessa bestämmelser återfinnes emellertid också i det brandenburgska testamentet.

⁵⁷ Se nedan s. 132.

nare och undersåtar.⁵⁸ Sådana riksviktiga ärender var krig, fred, förbund eller traktater. I det brandenburgska testamentet förekom visserligen som ett alternativ, att de bägge sönerna skulle behålla landet odelat och regera det gemensamt enligt en under senmedeltiden vanlig länsrättslig praxis. Något sådant åsyftades emellertid inte i Gustav Vasas testamente. Här gäller det uppenbarligen en form av gemensamt beslut i några för riket väsentliga frågor. Det finns ett tyskt testamente, Ferdinand I:s österrikiska, som har en liknande klausul. Det heter där, att i alla ärender, som gäller de österrikiska länderna, skulle bröderna gemensamt hjälpa och råda varandra, så att land och folk uppfattade deras regering som gemensam.⁵⁹ Även om det finns vissa sakliga likheter i denna paragraf, kan den dock knappast betraktas som förebild för Gustav Vasas testamente. Den svenska paragrafen är utformad på ett sätt, som direkt anknyter till den aktuella situationen. I denna paragraf ligger i själva verket det väsentligt nya och märkliga i testamentet.⁶⁰

I Gustav Vasas testamente fanns inte bara uppmaningen till enighet och ömsesidig trohet i förhållandet mellan konungen och hertigarna. Den ömsesidiga troheten är utsträckt till att gälla alla medlemmar i det kungliga huset. Visserligen hade denna tanke sina rötter i den miljö, där husobservansen ännu var ett politiskt activum, men Gustav Vasas testamente får här en personlig och vädjande ton, som saknar direkta motsvarigheter i de tyska testamentena.

Ett tillägg av liknande slag är Gustav Vasas uppmaning till sönerna att behålla kontakten med rådsherrarna och konungens tjänare och hans betonande av rådets och ämbetsmännens skyldighet till trohet mot Vasahuset. Paragrafen utmynnar i en marning till alla undersåtar i riket om inbördes fred.⁶¹ De skulle

⁵⁸ SRA, 1:1:1, s. 687.

⁵⁹ Se ovan s. 99.

⁶⁰ Se nedan s. 134 ff.

⁶¹ Se härom särskilt K. NORDLUND, Den svenska reformationstidens allmänna

även förhindra, att bröderna råkade i konflikt med varandra. Paragrafer med likartat sakligt innehåll finns i ett flertal tyska testamenten, men utformningen är även här personlig och anknytningen till arvhyllningen 1540 och arvföreningen 1544 påtaglig.⁶²

III

Sedan det således kunnat konstateras, att det finns både fundamentala sakliga olikheter och avsevärda verbala likheter mellan det brandenburgska testamentet och det svenska, måste den frågan ställas, hur Gustav Vasas testamente förhåller sig till de svenska urkunder, som fanns till konungens disposition, då testamentet skrevs: arvföreningen, de äldre testamentena och länsbrevet för hertig Johan.

Arvföreningen 1544 har, som tidigare framhållits, varit en grundförutsättning för testamentet men har inte mera direkt påverkat de enskilda formuleringarna i detta. Så mycket större är likheten mellan testamentet och förläningsbrevet för hertig Johan.⁶³

Testamentets fraser om föräldrars skyldighet att sörja för sina barns underhåll återgår verbalt i det första förläningsbrevet.⁶⁴

statsrättsliga idéer, s. 86 ff. (1900). En saklig motsvarighet till denna paragraf finns märkligt nog i Henrik VIII:s testamente, ehuru en verbal överensstämmelse ej kan påvisas. Råd, tjänare och undersåtar uppmanas i detta att vara behjälpliga i rikets styrelse. Den förutsedda omyndigheten gjorde en sådan bestämmelse särskilt aktuell i England. Detta testamente var känt i Sverige under Gustav Vasas tid, sannolikt i en ännu bevarad tysk version. *Extranea 2. RA*. För upplysningar om detta testamente står förf. i tacksamhetsskuld till docent Sven Lundkvist. Testamentets existens i Sverige framgår av ett uttalande av Erik XIV. Se härom I. ANDERSSON, Erik XIV:s engelska underhandlingar, s. 12 (1935).

⁶² Formler för en arvhyllning, där undersåtarnas trohet mot furstehuset understrykes, finns i det brandenburgska testamentet. Om undersåtarnas ansvar talas i ett flertal testamenten.

⁶³ CARLSSON, FHT 1954, s. 31.

⁶⁴ SRA, 1:1:I, s. 747. Fraseologien hör naturligt hemma i testamentsgenren och kan antas härröra ur det äldre, numera okända testamentet.

I detta ingår även de ovan berörda avsnitten om rikets enhet och furstens skyldighet att visa trohet och hjälpa konungen i krigstid. Däremot saknas paragrafen om samverkan i riksviktiga ärenden. Hertigens förmåner i det förlänta området är knapphändigt formulerade. Förbudet mot kvinnlig arvföljd återfinnes redan i det första länsbrevet, medan bestämmelser om brudskatt saknas. Detta länsbrev företer således vissa likheter med Gustav Vasas testamente av 1560 men däremot så gott som inga med det brandenburgska. De element som ingår i länsbrevet låter sig naturligt inpassa i den gängse länsrättsliga terminologien.

Länsbrevet utfärdades i slutet av juni 1556. Några månader senare – 28 februari 1557 – meddelade Gustav Vasa hertig Johan, att han »låtit ställa» sitt testamente.⁶⁵ Åtgärden krävde tillägg av några artiklar i länsbrevet och i den mot detta svarende obligationen. Ett förslag till ändringar översändes till hertigen. Det nya länsbrevet utfärdades sedan i september 1557.⁶⁶ Det är tydligt, att icke det första men väl det andra länsbrevet blivit utformat med hänsyn tagen till ett nyuppsatt testamente.⁶⁷

En jämförelse mellan de bägge versionerna bekräftar detta. Länsbrevet 1557 är betydligt utförligare. Formeln för förmånerna i länet har vidgats. Några av tilläggen ansluter till det brandenburgska testamentets långa uppräknings, ehuru den verbala anslutningen icke är lika påfallande som i 1560 års testamente. Typiskt är också tillägget om bergverken, en bestämmelse som hade föga praktisk betydelse för Finland men som regelbundet återfinnes i tyska furstetestamenten och även intar en markerad plats i det brandenburgska. Brudskatt för furstedöttrar och för Gustav Vasas döttrar behandlas i överensstämmelse med det tyska testamentet. Bestämmelser om arvegodsens har tillkommit av samma innehåll och på samma plats, där det

⁶⁵ GR, 1557, s. 41 f. CARLSSON, FHT 1954, s. 25.

⁶⁶ SRA, 1:1:1, s. 750.

⁶⁷ Annan uppfattning hos CARLSSON (a. a., s. 26) enligt vilken bägge breven delvis återspeglar det i februaribrevet omtalade testamentets innehåll.

brandenburgska testamentet behandlar dyrbar privategendom.

Klart är, att det testamente, som Gustav Vasa uppgjorde 1557 och vars numera förlorade text återgår i det andra förläningsbrevet, var ett testamente av samma grundtyp som det senare och att redan detta inspirerats av det brandenburgska.⁶⁸ Inflytandet från det brandenburgska testamentet kan inte spåras tidigare än i det andra länsbrevet från september 1557. Under tiden mellan de bägge länsbreven har testamentsfrågan varit aktuell.

Just under dessa månader hade Gustav Vasa kontakt med markgreve Hans i Brandenburg-Küstrin. Denne sände på hösten 1556 ett sändebud till Gustav Vasa för att försöka erhålla silver från Sverige till myntning.⁶⁹ Gustav Vasa avböjde detta med hänvisning bl.a. till att han hade så många unga arvherrskap, vars framtid han måste sörja för.⁷⁰ Just nu stod han i begrepp att vidtaga sådana åtgärder, som skulle tillförsäkra var och en av dem en framtida, ståndsmässig bärgning. Emellertid var inte avslaget helt avvisande. Gustav Vasa ställde i utsikt, att markgreven skulle kunna få silver, under förutsättning att han aktivt engagerade sig för de unga arvherrarna och fröknarna i de aktuella problemen.

Vi vet inte i detalj, vilka åtgärder markgreve Hans vidtog för att tillmötesgå Gustav Vasa, men vi vet, att han sände sitt ombud tillbaka till Sverige med ett förslag till giftermålsallians mellan hertig Erik och en markgrevlig dotter.⁷¹ Relationerna mellan de bägge furstehusen hade kommit i ett läge, då ett översändande av det för Brandenburg gällande testamentet måste legat nära till hands, icke minst med hänsyn till att

⁶⁸ Detta utesluter, att det hessiska testamentet kan ha använts i testamentsarbetets inledande skede. Det är i sin äldsta form daterat först 6 mars 1557.

⁶⁹ Markgreve Johans av Brandenburg instruktion för sändebudet Albrekt von Silstrang, 25/8 1556. GR, 1556, s. 857 ff.

⁷⁰ Gustav Vasas svar vid det brandenburgska sändebudets avsked 30/10 1556. GR, 1556, s. 860 ff.

⁷¹ GR, 1558, s. 172, 177.

Gustav Vasa så klart uttryckt sina aktuella svårigheter med avseende på formerna för de yngre barnens försörjning. Vissa nya drag i länsbrevet 1557, som anknyter till det brandenburgska testamentet, indicerar att detta från och med nu stått till Gustav Vasas disposition.

Förläningsbrevet 1557 har emellertid även andra tillägg, som inte direkt återgår på det brandenburgska testamentet. Det gäller försvaret av Finlands gränser och skyldigheten för hertigen att vid behov komma konungen till hjälp med gärder och hjälper, bl.a. vid kungabarns bröllop eller vid eriksgata. De senare av dessa partier ansluter klart till landslagens kungaed. Men även skyldigheten att försvara Finlands gränser kan sammanställas med kungaedens ord om konungens plikt att värja rikets landamären efter yttersta förmåga, för att riket icke skulle förminskas. Här har emellertid texten starkt färgats av den aktuella situationen, då länsbrevet tog form.⁷² Freden med Ryssland var inte slutet och försvaret av gränsområdena ålåg den unge hertigen. En fredsdelegation hade inte kunnat avsändas till Ryssland på grund av väderleksförhållandena på senhösten. Läget i Livland började tillspetsas och även om Gustav Vasa ännu endast önskade fred och neutralitet, hade det inte saknats anbud, som kunde innebära vinster för landet. Situationen återspglas i länsbrevets ord om skydd för gränsen och skyldighet för hertigen att inget företaga utan kontakt med konung och ständer – med undantag av de fall då hertigen »för menföre eller lång väg skull» icke i tid kunde få kontakt med konung och ständer. Trots dessa aktuella tillägg är kärnan emellertid att söka i landslagen.

Ytterligare två tillägg har gjorts i det andra länsbrevet med anknytning till landslagen. Det gäller två tillägg till text, som i övrigt hämtats ur det första länsbrevet. Det första tillägget in-

⁷² CARLSSON, FHT 1954, s. 26 f.

nebär en direkt hänvisning till det lagrum i Sveriges lag, som stadgar straff för dem som avsöndrar sig från riket. Det andra tillägget hänvisar visserligen inte till lagen men anknyter trots det märkbart till kungabalken. I samband med kravet på ed och trohet mellan konung och furste heter det »såsom andre rättrådige Sveriges rikets råd och ledemot att göra pliktige äre». Hänvisningen till kungabalkens edsformulär för rikets råd ger här det feodala trohetsförhållandet en anknytning till svensk rätt.

Det är uppenbart, att det första förläningsbrevet nu inte bara konnekterats med ett nytt tyskt testamente utan att det också ställts i relation till svensk lagtext. Det feodala furstendömet, i det första länsbrevet klart uppbyggt på tysk länsrätt, har i det andra länsbrevet konfronterats med det gamla svenska kungadömet på landslagens grund.

Till slut återstår ytterligare några tillägg, som har gemensam proveniens. Det gäller det viktiga och omdiskuterade stycke, där hertigen fick fullmakt att råda, bjuda och stadfästa i länet och det gäller det avslutande stycket om den finländska befolkningens trohetsförhållande till hertigen. Dessa partier av förläningsbrevet är hämtade ur ett kungligt brev, daterat samtidigt med det första länsbrevet, som gav hertigen fullmakt att ha översta befallningen i Finland.⁷³ Genom att innehållet i denna fullmakt indrogs i själva länsbrevet fick detta ett starkt utvidgat innehåll i förhållande till det äldre. Underhållslänet förenades med styresmannaskapet. Undersåtarnas trohet och plikter mot den av konungen förordnade styresmannen överfördes till läns-herren.

Men sammanslagningen av länsbrev och fullmakt har inte skett oreserverat. Helt i linje med det nya grundtemat i 1557 års länsbrev – konfrontationen furste–konung – har trohets-

⁷³ GR, 1556, s. 354.

klausulen utvidgats, så att den klart uttalade den dubbla trohet, dels mot konungen, dels mot fursten, som är så typisk för arvföreningens anda.

1557 års länsbrev infördes inte till alla sina delar i 1560 års testamente. Några partier uteslöts. Detta betydde dock icke, att de uteslutna partierna förlorade sin betydelse. Länsbrevet av 1557 – och de motsvarande av 1560 för de yngre hertigarna – ägde laga kraft och giltighet vid sidan av testamentet.

Från länsbrevet hämtades i första hand de delar av testamentet, som har feodalarättsligt innehåll. Länsbrevens formler återgår i sin tur på tysk länsrätt. Erik Sparre fann, att meningar, ord, disposition och undantag i länsbrev och testamente återgick till en kodifierad kejsarlag, som var honom tillgänglig.⁷⁴ Exakt vilken volym som Sparre här avsett, har icke kunna fastställas, men den sakliga överensstämmelsen med tysk länsrätt är så stor,⁷⁵ att det inte finns anledning att betvivla, att hans iakttagelse är riktig. Ur länsbrevet hämtades vidare vissa delar av styresmannafullmakten, medan däremot några av de ur landslagen hämtade partierna icke upprepades.

Genom 1557 års länsbrev hade testamentsfrågan fått en åtminstone temporär lösning. Hertig Johan tillträdde sitt furstendöme, etablerade en egen förvaltning, avkrävde undersåtarna trohetsed samt ombesörjde som styresman konungens intentioner i övriga Finland. Ett furstendöme på länsrättslig grund inom ramen för ett arvkungadöme började fungera. Men inte helt utan friktioner. Gustav Vasa fann sig vid flera tillfällen föranlåten att påminna hertigen om hans skyldighet att underställa konung och ständer »högviktiga» ärenden.

Gustav Vasa var enligt sin själasörjares berättelse trots allt

⁷⁴ ERIK SPARRE, *Pro lege, rege et grege*, s. 65 (HH, 27).

⁷⁵ NILSSON, *Krona och frälse*, s. 170. Överensstämmelsen kan givetvis vara indirekt. Då ett arbete av Kerstin Strömberg-Back om Erik Sparres statsrättsuppfattning är att vänta, har detta problem lämnats öppet.

inte nöjd.⁷⁶ Han skall ha plågats av tanken på att allt ännu inte var ordnat för barnen och att split skulle kunna uppstå mellan dem. De yngre sönernas län var ännu inte fixerade. På sommaren 1558 påminde konungen hertig Johan om att de yngre brödernas anpart måste bestämmas.⁷⁷ Först år 1560 har emellertid arbetet lämnat påtagliga spår i källorna. Säkert akutaliserades ärendet av Eriks förestående resa till England och av konungens sjukdom.⁷⁸

Ett testamentsutkast tog form.⁷⁹ En jämförelse med förlagorna visar, att Gustav Vasa i detta framträtt med självständig text framförlallt på två områden: ifråga om de religiösa manifestationerna och beträffande barnens inbördes förhållanden.⁸⁰ Konungens själasörjare har vittnat om att Gustav Vasas tankar under de sista åren naturligt nog kretsat kring dessa två frågor. Det är därför sannolikt, att vi i de vädjande tonfall, som testamentet här fått, möter konungens personliga andel i testamentsarbetet.

Men inte heller detta testamente blev det definitiva. En serie ändringsförslag är kända, av vilka några – och mycket väsentliga – vidtogs i det slutliga testamentet.⁸¹ Mindre, mera formella ändringar, har däremot inte genomförts. Inte heller har en ändring, som påverkade änkedrottningens status, accepterats i den slutliga versionen. I två fall avser ändringarna att fastslå, att troheten inte bara gällde gentemot riket utan även mot Erik personligen som den rätte herren och konungen. En annan ändring gällde ett slags anvarsfrihet för åtgärder som vidtagits i viktiga

⁷⁶ En kort undervisning s. 122, 127. (HH 20) CARLSSON, FHT 1954, s. 29.

⁷⁷ GR, 1558, s. 241, jfr även s. 290.

⁷⁸ Konungens artiklar till hertigarna och rådet. SRA, 1:1:1, s. 667 ff.

⁷⁹ Den första versionen av 1560 års testamente torde med till visshet gränsande sannolikhet återfinnas i den ursprungliga texten i E 252, UUB. Om denna texts datering se CARLSSON, FHT 1954, s. 26 not 1.

⁸⁰ Se ovan s. 114.

⁸¹ Originalen till testamentet är förlorade men en mot originalet kollationerad kopia har utnyttjats i SRA.

frågor, då möjligheter till kontakt saknades. Den viktigaste ändringen gällde skiljedomsinstitutet, där den ursprungliga formen med furstar, råd och ständer ersattes av några av de förnämsta, utsedda av bägge parter. I samma paragraf ströks ett långt stycke, som gav inbyggarna i landet motståndsrätt mot den av bröderna, som inte ville underkasta sig en förlikning. Ett annat tillägg innebar, att kungadöttrarna skulle bortgiftas inom kungligt och furstligt stånd. Till slut gjordes ett tillägg om att kungatjänarnas trohetsplikt mot Gustav Vasa skulle överflyttas till Erik.

Ändringarna gagnade i de flesta fall uppenbarligen hertig Erik och har sannolikt utgått från honom.⁸² Då ändringarna accepterades, betyder det, att kungamaktens speciella intressen kom till tals i själva slutskedet av testamentsarbetet.

En granskning av förslagorna till testamentet har givit vid handen, att detta influerats av formler och statsrättsliga system från vitt skilda områden. Den omständigheten att flera förslagor utnyttjats har satt sin prägel på testamentets disposition, vilken uppvisar upprepningar och omotiverade anknytningar. Sin enhetliga prägel får testamentet främst genom den personliga och vädjande grundtonen, som överallt genombryter inlånad text och främmande formler.

IV

Testamentets tillkomsthistoria måste få inflytande på tolkningen. Vilken avsikt har legat bakom de olika formuleringarna? Äldre forskning tolkade gärna testamentet utifrån den senare händelseutvecklingen och betraktade furstendömena antingen som ett av familjeskäl frammanat hot mot rikets enhet eller som ett kungamaktens bålverk mot adelns krav. Endast Harald Hjärke⁸³ hävdade i sin lapidariska men innehållsrika föreläs-

⁸² Jfr hertig Eriks besvär över testamentet, som berör två av de viktigaste punkterna, där ändringar företogs. SRA, 1:1:1, s. 701.

⁸³ H. HJÄRNE, Sveriges statsskick under reformationstiden (1893). Se även

ningsserie om 1500-talets statsrätt, att testamentet var något annat och mera, nämligen ett försök att skapa samverkan till skydd för testamentets grundvillkor.

I modern forskning har särskilt testamentets förhållande till arvföreningen beaktats. För Ingvar Andersson framstår testamentet som en motsats – inte formellt men väl reellt – till arvföreningen, framsprungen ur en önskan att försörja de yngre sönerna.⁸⁴ Denna mot det enhetliga arvkungadömet fientliga princip hade tillkommit under inflytande av tysk familjerätt. För Hildebrand föreligger ingen sådan motsats. Redan i arvföreningen lovade ständerna att acceptera även de yngre söners län. Arvförening och testamente är enligt honom inte principiellt motsatta utan uttryck för samma teokratiskt-patriarkaliska arvrikesidé.⁸⁵

Även Gottfrid Carlsson ser testamentet som en vidareutveckling av arvföreningen. Han gick emellertid längre än till den idémässiga tolkningen. Han undersökte innebörden av olika paragrafer för att på så sätt få fram Gustav Vasas egentliga intentioner. Enligt Carlsson skulle Gustav Vasa främst ha avsett att ge sina söner nyttigheten, *utile dominium*, av hertigdömena.⁸⁶ Avsikten var icke att överlämna »regalierna», höghetsrättigheterna, till hertigarna. Däremot skulle de få ekonomiskt fiskalisk höghetsrätt, som gav dem »vidsträckta befogenheter i avseende på länets förvaltning».

Sven A. Nilsson underströk i sin analys av furstendömenas ställning länsbrevens anknytning till länsrättslig doktrin. Han betonade samtidigt länens likhet med de adliga slottslänen.⁸⁷ Kungafamiljens medlemmar inträdde i de adliga läntagarnas led.

K. NORDLUND, Den svenska reformationstidens allmänna statsrättsliga idéer, s. 86 ff.

⁸⁴ ANDERSSON, Sc 1931, s. 232 f.

⁸⁵ HILDEBRAND, HT 1934, s. 165.

⁸⁶ CARLSSON, FHT 1954, s. 27 ff, 31 f.

⁸⁷ NILSSON, Krona och frälse, s. 167 ff.

Då tanken på land och län för de yngre sönerna först uttalades, har önskan om underhåll dominerat. Det talas icke om att länen skulle vara ärftliga.⁸⁸ När de yngre söners län sedan sammankopplades med arvföreningen, blev det naturligt att göra dem ärftliga.⁸⁹ Fortfarande synes dock tanken på underhållet ha varit det centrala. Det gällde nu att gardera de yngre linjernas yttre existens för att bevara arvföreningen intakt. När de ärftliga läners status preciserades i länsbrev, drogs länen in i den feodalrättsliga sfären av rättigheter och skyldigheter. Erik Sparre hävdade senare, att de länsrättsliga rättigheterna endast bestod i *utile dominium* och att furstarna icke hade rätt till *regalia*.⁹⁰ Hans skrift tillkom emellertid i en bestämd politisk situation. För det första hade adelns rättigheter på länsväsendets område inskränkts allt mer och omfattade nu endast avkastningen av förlänningarna.⁹¹ För det andra hade kungamaktens konflikt med hertigmakten fört den in i ett läge, där en sådan tolkning var önskvärd.⁹² Frågan är, om denna tolkning även sammanfaller med Gustav Vasas intentioner. Har även han avsett att endast överlåta *utile dominium* till sina söner?

Då Gustav Vasa formulerade villkoren för innehavet av hertigdömena, fanns redan åtskilliga formler att anknyta till. I unionsbrevet 1397 och i förslaget till unionsakt 1436 användes formeln »med annat herrskap och län».⁹³ En likartad formulering gjordes 1526 av rådet, då detta i enlighet med landslagens bud deltog i utformandet av giftermålsakter för Gustav Vasas tilltänkta gemål. Det hette då, att de yngre sönerna skulle få »lande und vürleninge».⁹⁴ I bägge fallen saknas närmare uppgifter om de yngre söners ställning. Det förefaller emellertid

⁸⁸ NILSSON, a. a., s. 167.

⁸⁹ NILSSON, a. a., s. 169.

⁹⁰ Pro lege, rege et grege, HH 27, s. 39. NILSSON, a. a., s. 173.

⁹¹ NILSSON, a. a., s. 117 ff.

⁹² NILSSON, a. a., s. 173.

⁹³ ST, 2, s. 564, 3 s. 177.

⁹⁴ SRA, 1:1:1, s. 46.

rimligt, att avsikten har varit att inpassa de yngre furstarna i den existerande länsförvaltningen.

Då Gustav Vasa sedan giftermålsförhandlingarna slutförts lämnade sin svärfar uppdraget att författa giftermålskontraktet, omformulerades land och län till »mit landen, luden, lehen, sloten, brutschatten, kleinathen, klenodien und gesmucke, nha der krön zu Sweden lofflichem altherkomen, gewonheiten, rechten und statuten».⁹⁵ Formuleringen ansluter till liknande formler i tyska familjelagar men inbjöd samtidigt till ett alternativt val med hänsyn till svensk praxis.

Under de år, då planerna på furstendömen tog fastare form, framträder olika formler i aktmaterialet: furstendömen, orter, ortlandes. Avsikten är tydligt utsagd. Det gäller att ge de unga furstarna ett underhåll i furstligt stånd, som kungabarn äger och bör. Om villkoren i ett nu okänt testamente heter det med anknytning till livgedingsbrevet, att de yngre furstarna skulle erhålla försäkran på land, län och folk.

Då planerna år 1556 för första gången realiserades, skedde det i form av ett län för hertig Johan att njuta, bruka och behålla »med all den rättighet och utskylder, som där av årligen utgöres, intet undantagandes». Formeln anknöt till dem som utnyttjades för de adliga läntagarnas räkning, med undantag av att de senare ofta fick vidkännas inskränkningar eller måste betala taxa. I det nya donationsbrevet 1557 hade formeln utvidgats något. Särskilt betonades, att saköre och fodring skulle utgå. Tillägget är signifikativt. De adliga läntagarna uppbar inte vissa sakören samt fodring. Tillägget tjänade således att redan i fråga om räntornas sammansättning skilja de furstliga länen från de adliga.⁹⁶ Denna utveckling fullbordades i formelerna för länen

⁹⁵ SRA, I:1:1, s. 179. Villkoren för själva livgedinget utformades i sin tur i ordalag, som delvis påminner om dem som senare användes i testamentet för länen, en omständighet som understryker hur likartad formelskatten var i de tyska husordningarna. Se vidare nedan s. 127.

⁹⁶ I länsbrevets senare del förbehöll sig kungamakten rätten till gärder och hjälper. Jfr ovan s. 118.

i 1560 års testamente. Detta stod under direkt inflytande av ett tyskt testamente med formler för full furstlig makt och kom att präglas av detta.⁹⁷ Tullar, bergsregal och inkomster från grundregal upptogs i uppräknigen av intäkter. Inkomster av detta slag tillerkändes aldrig adliga läntagare och hade av ålder betraktats som speciellt kungliga prerogativ. Däremot avstod man i det svenska testamentet från att använda orden »obrigkeiten, freiheiten, gerechtigkeiten, herlichkeiten». Detta innebar en inskränkning av det fullständiga furstliga herravälde, som uttrycktes i den brandenburgska formeln, en inskränkning som var nödvändig med hänsyn till den svenske konungens »majestät, höghet och våld». Här uppstod således en olikhet i det tyska och det svenska testamentet, betingad av olika grundförutsättningar.

När det svenska testamentet senare följde den tyska förlagan i fråga om de bekanta orden »lika som vi dem på kronones vägna själve innehaft», blev detta ödesdigert. Då de tyska testamentena innehöll motsvarande fras, var rättigheterna inte inskränkta till det ekonomisk-fiskaliska området utan innebar samtliga furstliga rättigheter. Skillnaden mellan innebörden i denna formulering och i andra, mera inskränkande formuleringar, som uteslöt självständig regeringsmakt, framträder klart i Väterliche Ordnung.⁹⁸ I Gustav Vasas testamente syftar uttrycket endast på »tillbehöringar och nyttigheter».⁹⁹ Men de kalkerade orden innehöll ett frö till missförstånd. För den som ville hävda de furstliga länens självständighet, erbjöd den lånade formeln ett användbart argument.

De inledande formulerna för länen rör sig främst i den ekonomiska sfären. Men detta får inte fresta till en feltolkning av avsikten med bestämmelserna. I den medeltida föreställnings-

⁹⁷ Se ovan s. 105 f.

⁹⁸ Se ovan s. 101. Det första uttrycket användes för full myndighet även i det brandenburgska och det hessiska testamentet.

⁹⁹ Carlsson tolkar orden som endast innebärande en ekonomisk-fiskalisk höghetssfär. FHT 1954, s. 31.

världen var herraväldet över ett område intimt förknippat med föreställningen om rättigheten till uppbörden.¹ På svensk botten tog sig denna tanke klart uttryck i kungabalkens andra flock, där konungens rätt att styra och råda först och främst attribuerades till de intäktskällor, som stod honom till buds. Det vore därför oriktigt att av inkomsternas dominerande plats i formel-systemet draga slutsatsen, att konungen i sina dispositioner endast avsett att överlåta inkomsterna.

Från den tyska förlagan hämtade Gustav Vasa ett formelsystem, som upptog inte bara inkomster utan också en uppräknings av land och folk. Sådana uttryck hade icke funnits i det första länsbrevet utan var ett lån.² Formeln anknöt till den tyska formeln »Land und Leute», vilken återfinnes redan i det på tysk botten koncipierade livgedingsbrevet. Begreppet »Land und Leute» innebar i allmänhet vidsträckta rättigheter över ett område. Då denna formel användes i fråga om de amt, som anförtroddes yngre furstesöner, innebar det en underhållsform, som gav dem rätt till inkomsterna men som också inneslöt mer eller mindre klart formulerade rättigheter. Däremot innebar det inte fullständig »Landeshoheit». Donationer av denna typ hade blivit en utväg att försörja de yngre furstesönerna i en tid, då det nya kravet på enhet och primogenitur berövade dem de förmåner, som de tidigare arvdelningarna givit.³ Genom att använda sådana formler har Gustav Vasa tillagt hertigdömena en kvalitet, som de adliga länen saknade. I testamentet markeras skillnaden genom det starka betonandet av att länet skulle vara en *furstlig* arvedel och ett *furstligt* underhåll.

¹ Om skatter och avgifter och deras plats i det medeltida förhållandet mellan furste och undersåtar se allmänt O. BRUNNER, Land und Herrschaft, s. 312 ff (uppl. 1943).

² Se ovan s. 106 f.

³ H. SCHULZE, Das Recht der Erstgeburt in den deutschen Fürstenthäusern und seine Bedeutung für die deutsche Staatsentwicklung, s. 373 ff samt exempel i § 36 (1851). De oklart formulerade rättigheterna gav även i Tyskland upphov till stridigheter mellan arvingarna.

Det finns en omständighet, som direkt pekar på att Gustav Vasa avsett att ge sina yngre söner en vidsträcktare myndighet än den enbart ekonomiskt-administrativa. Då hertig Johan fick sitt första förläningsbrev för Finland, utsågs han samtidigt till styresman över Finland för att »råde, bjude, göre och late på Våre vägne, såsom Vi själve udi kong:e person här tillstädes vore».⁴ Finlands undersåtar, »friborne frälsismän, prästmän, borgare, bönder och menige allmoge» ålades lydriad. Då hertig Johan gjordes till styresman i Finland, fixerades hans arbetsuppgifter sålunda: »så opå det att framdelis måtte gå något skickeligere till och Våre fatige undersåter kunne have någon tillflykt uti deris rättfärdige saker och någon som dem försvarer för övervåld och orått, desslikes någon som de kunne besökie om råd, hjälp och bistånd . . .». Detta måste ha inneburit, att hertigen skulle få befogenheter i Finland, som gick utanför den ekonomiskt-fiskaliska sfären.⁵

Med detta initiativ anknöt Gustav Vasa till en annan förvaltningsmässig tradition än länsförvaltningen, nämligen till den ståthållarinstitution, som han upprättade på 1540-talet men sedan åter uppgav. Ståthållaren fick i regementsordningen för Västergötland befogenheter att på konungens vägnar ombesörja såväl den administrativa som den judiciella förvaltningen, medan befolkningen i området ålades hörsamhet och lydriad som om konungen själv varit närvarande.⁶ Liknande befogenheter tilldelades nu den unge hertigen. Här ligger den väsentliga förändringen i hertigdörets status. De ekonomiska förmånerna i

⁴ GR, 1556, s. 354 f.

⁵ Denna tolkning bekräftas av fortsättningen på den mening ur fullmakten, som upptagits i länsbrevet. Hertigen skulle ha myndighet att råda och bjuda . . . »synnerligen vad kronones årlige ränte och utskyller belangar, sig själve och menige riket till nytta, gagn och bäste». Visserligen framhäves den fiskala sfären, men själva uttryckssättet implicerar, att det även fanns andra områden, där hertigens fullmakt gällde.

⁶ SRA, 1:1:1, s. 261 ff. Vissa formler ur regementsordningen återgår i fullmakten.

länet sammanslås med ståthållarens vidsträckta myndighet, ehuru utövad i konungens namn.

I 1557 års förläningsbrev inträder så en ny förändring. Väsentliga moment i brevet om ståthållarskapet är inryckta i själva länsbrevet och således införlivade i den urkund, som konstituerade hertigdömet.⁷ Gustav Vasa måste med detta ha avsett att med mera permanent giltighet göra hertigen till ståthållare i hertigdömet.⁸ Samtidigt gjordes emellertid en viktig förändring: det hette inte längre, att styresmakten över slott, land, län och inbyggare skulle utövas på konungens vägnar. Skillnaden är väsentlig och fick ett klart uttryck i hertigens kanslivanor. Före det nya länsbrevets tillkomst företog hertig Johan förlänningar och förordnade om underhåll på »Kongl. Maj:ts . . . gode behag», men efter den tidpunkten sker det i kraft av hans egen makt som hertig i Finland »av gunst och nåde».⁹ Underhållslänet och ståthållarskapet har definitivt knutits samman. Hertigdömet fungerar för hertigens räkning.

Länsbrevet sammanfattar hertigens rättigheter i de berömda orden, att länet överlämnas »med den furstelige jurisdiction till ett rätt fursteligt län». Det är riktigt, som tidigare gjorts gällande, att jurisdiktion i 1500-talets språkbruk icke var speciellt knutet till den judiciella sfären utan hade en vidare innebörd.¹⁰ Det innebar rätt i betydelsen rättighet, makt. På samma sätt användes det i tyskt språkbruk vid denna tid i betydelsen herravälde, furstemakt, offentlig rättighet.¹¹ Vad kan då Gustav Vasa

⁷ Se ovan s. 119 f.

⁸ Då dessa stadganden saknas i testamentet, medför detta icke att hertigens befogenheter som styresman i Finland skulle upphöra. Länsbrevet ägde fortfarande laga kraft. Eftersom dessa paragrafer mera generellt avsåg förhållandet mellan fursten och hans undersåtar, är det naturligt att de uteslutits ur testamentet, som främst reglerade förhållandet mellan arvingarna.

⁹ Se brevsviden i GR, 1557, s. 236 ff.

¹⁰ CARLSSON, FHT 1954, s. 28. Den äldre uppfattningen hos K. G. LUNDQVIST, Om hertigdömenas statsrättsliga ställning till kronan i Sverige 1556–1622 (1895).

¹¹ BRUNNER, Land und Herrschaft, s. 140, 280.

ha avsett med begreppet furstliga rättigheter, furstligt herravälde?

Erik Sparre gjorde senare gällande, att höghetsrättigheterna icke kunde bortförlänas och att Gustav Vasa icke avsett att göra detta. Men denna tolkning, som stöder sig på de italienska postglossatorerna, låter sig inte förenas med den aktuella tyska länsrätten på Gustav Vasas tid. Andreas Perneder, en bayersk rättslärare vars skrifter om kejsarlag och länsrätt vann stor spridning vid denna tid, polemiserade mot de lärda doktorernas uppfattning, att regalierna icke kunde bortförlänas. De ärftliga, furstliga länen i Tyskland förlänades med både högre och lägre regalier. Inskränkningen till *utile dominium* ägde ej giltighet i furstelänen. Gustav Vasas länsbrev och testamente var djupt förankrade i tysk länsrätt och det finns ingen anledning att ifrågasätta, att konungen haft en avvikande uppfattning om sin möjlighet att delegera rättigheter till hertigarna.

Någon inhemsk tradition att anknyta till fanns inte. Men under Gustav Vasas senare år fungerade ett hertigdöme i Finland.¹² Av verksamheten där och av konungens korrespondens med hertig Johan kan vissa slutsatser dragas. Hertigen inrättade ett eget kansli och en egen kammare. Personalen övertogs med konungens goda minne. Hertigen kunde utnämna häradshövdingar, kalla adeln till tjänstgöring, ställa några av adeln till svars inför sin egen hovdomstol och utfärda förlänningar och underhåll, allt i eget namn. Hertigen uppbar i sitt län alla inkomster, även tionden. Han hade uttryckligen erhållit rätt att mottaga klagomål över fogdar och befallningsmän. Konungen synes från början ha varit inställd på att hertigen även skulle ha eget mynt men fann sedermera anledning att ändra sig.¹³

¹² Även hertig Erik erhöll ett län, där rättigheterna uttryckligen inskränktes. Formlerna för de bägge länen är emellertid icke desamma och det är därför icke möjligt att dra några slutsatser av förhållandena i Eriks hertigdöme.

¹³ Se om detta en uppsats, som inom kort kommer att publiceras under titeln Striden om myntregalet.

Befästningsrätten tillkom hertigen och kungörelser proklamerades endast med hans medverkan. Allt detta innebar i realiteten vidsträckta rättigheter utanför den snäva sfär, som angavs av begreppet *utile dominium*. Konungen tillsatte icke någon fogde för att bevaka de kungliga intressena i länet på det sätt som i motsvarande läge gjordes i Frankrike. Den enda punkt, där konungen i praktiken lade band på hertigens handlingsfrihet, gällde utrikespolitiken, där det fanns anledning att åberopa länsbrevets uttryckliga förbud för furstlig egenrådighet. Hertigens självständiga ställning koordinerades emellertid med samarbete, som i vissa fall sträckte sig utanför hertigdömet egen sfär och kom att omfatta hela Finland. Att döma av hur hertigdömet fungerade, har Gustav Vasa uppfattat de furstliga rättigheterna på ett föga dogmatiskt sätt. Dessa har varit betydligt större än adlig rätt i länen men något mindre än konungens rätt i riket. Gränsen drogs emellertid aldrig mellan de kungliga och de furstliga rättigheterna.

Även det brandenburgska testamentet saknar uttryckliga anvisningar rörande höghetsrättigheterna. Eftersom delningen var fullständig, behövde inga problem befaras. I praktiken var i Mark Brandenburg dessa rättigheter delade – kejsarens rätt oförkränkt. Gustav Vasa har följt förebildens tystnad utan hänsyn till de vanskligheter, som måste uppstå i Sverige, där den ene av arvtagarna var en konung över det odelade riket. Problemet har kringgåts.

Möjligen har det varit Gustav Vasas avsikt att senare reglera de furstliga rättigheterna.¹⁴ Om detta vet vi emellertid ingenting. Hertig Eriks obligation 1557 visar, att man redan före Gustav Vasas död varit medveten om flera av de punkter, där en kon-

¹⁴ CARLSSON anför detta som en hypotes (FHT 1954, s. 32). Då i testamentet icke intagits paragrafen ur fullmakten och bestämmelser om extra skatter, skulle detta kunna tyda på att de varit avsedda att ingå i en stadga, som reglerade dessa frågor.

flikt kunde uppstå.¹⁵ Från hertig Eriks sida har också planer varit å bane för en reglering av de furstliga rättigheterna.¹⁶ Om Gustav Vasa godtagit dessa planer kan ej avgöras. Klart är, att han, trots att han var medveten om problemen, icke i länsbrevets och testamentets bindande form var beredd att fixera eller inskränka de rättigheter, som han tilldelat sina yngre söner. Han har inte ens gjort en hänvisning till en kommande stadga, på det sätt som tidigare skett med testamentet, medan det ännu var oskrivet.

Gustav Vasa har således varit beredd att inrymma icke blott ekonomiska rättigheter utan även en icke klart fixerad styresmakt åt sina yngre söner i deras furstendömen. Samtidigt framhäver alla de urkunder, som konstituerade furstendömena, rikets odelbarhet. Vi står här inför en motsats, en motsats som berör kärnpunkten i testamentet.

Gustav Vasa anger själv klart i sitt testamente, hur han tänkte sig, att denna motsättning skulle lösas. Genom att införa ett feodalrättsligt moment kunde motsättningen överbryggas. Län med furstliga rättigheter kunde tolereras inom ett suveränt kungarike, eftersom det feodala länsbandet även medförde skyldigheter.

Den feodala principen var inte ett oreflekterat lån ur de tyska testamentena, även om också dessa på några punkter indirekt återspeglar tysk länsrätt. Det stycke, där den feodala principen klarast kommer till uttryck, saknas i förlagan. Det heter i Gustav Vasas testamente, att länen skulle förbli inkorporerade i riket och att läntagaren skulle inträda i ett feodalt trohetsförhållande till konungen. Detta feodala element återgår, som tidigare framhållits, på tysk länsrätt.¹⁷ Det återfinnes i för-

¹⁵ SRA, I:1:1, s. 766 ff.

¹⁶ SRA, I:1:2, s. 21 ff. K. G. LUNDQVIST, Om hertigdömenas statsrättsliga ställning till kronan i Sverige 1556–1622, s. 11.

¹⁷ Se ovan s. 113.

hållandet mellan kejsaren och furstarna i de olika staterna. Då t.ex. kejsaren år 1495 bekräftade en arvordning för Württemberg, skedde detta i ordalag, som återspeglar samma helhetsuppfattning som kommer till uttryck i Gustav Vasas testamente: hertigdömet skulle njutas med alla inkomster och rättigheter, men samtidigt skulle det med samma inkomster och rättigheter, intet undantaget, förbli inkorporerat i det heliga romerska riket till evig tid.¹⁸

Den lösning av frågan om de yngre sönerns försörjning, som Gustav Vasa till slut nådde fram till i sitt testamente, saknade inte motsvarigheter ute i Europa. I Frankrike hade man redan under medeltiden infört lösningen med feodala län med furstliga rättigheter.¹⁹ Under inflytande av franska förhållanden infördes samma system i några västliga områden av det tyska riket.²⁰ Men detta tillhörde en gången tid. De aktuella lösningarna i Europa såg annorlunda ut och växlade från land till land och från tid till tid. I Frankrike hade rättigheterna i apanageländerna ytterligt starkt kringskurits.²¹ I Tyskland hade man visserligen ofta kvar den senmedeltida arvdelen – såsom i Brandenburg – men man gick också till den andra ytterligheten, rent penningapanage – såsom i Braunschweig-Wolfenbüttel. Den »Abfindung» med amt med begränsade rättigheter, som förekom på några håll, t.ex. i Sachsen och i Württemberg, saknade det feodala bandet mellan regerande furste och amtsinnehavare.²²

Lösningen av problemet i det svenska testamentet växte organiskt fram genom att främmande feodala, ärftliga länsformer anpassades efter svenska länsformer. Samtidigt tilldelades länstagaren ståthållarens funktioner i sitt hertigdöme.

¹⁸ Die Hausgesetze . . . III, s. 489 ff. Samtidigt tilldelade kejsaren Württemberg ställning som hertigdöme.

¹⁹ A. LUCHAIRE, Manuel des institutions françaises, s. 482 ff (1892).

²⁰ SCHULZE, Das Erb- und Familienrecht, s. 60 f.

²¹ R. HOLTZMANN, Französische Verfassungsgeschichte, s. 319 (1910).

²² SCHULZE, Das Recht der Erstgeburt, § 36.

Då de unga hertigarna insattes i den dubbla funktionen av feodala länsmän och ståthållare, var detta inte uteslutande en akt av överdriven faderlig omsorg om de yngre barnens försörjning. Bakom låg också föreställningen, att arvrikets bestånd måste säkras och att en fast arvordning var den bästa utvägen att hindra inrikes motsättningar mellan pretenderer och att undvika utländska anspråk på tronen. Länen från utländsk tankevärld var många och delvis disparata, men sammansmältningen till en enhet skedde utifrån historiskt betingad erfarenhet av valrikets vådor under beaktande av landslagens bud om konungens ställning.

Införandet av ett feodalt element gav Gustav Vasa möjlighet att organiskt infoga de unga furstarna i samfundslivet. Sven A. Nilsson har påvisat, att konungen redan tidigt uttryckt sina förhoppningar om de yngre sönernas användbarhet i rikets tjänst.²³ Sönerna skulle efterträda högadeln i de administrativa länen. Då konungen presenterade sitt testamente för ständerna, var det med hänvisning till att de unga furstarna uppfostrats till att vara riket till beskydd och beskärm, tröst och försvar.²⁴ Tanken på de yngre furstesönerna som suveränens närmaste medhjälpare var inte en isolerad företeelse. I Frankrike hade den redan under medeltiden varit en ledande idé, då det gällde att eliminera länsadeln och stärka kungamaktens ställning. Liknande tankegångar omfattades av habsburgarna. I Karl V:s testamente av 1548 heter det programmatiskt, att en furste bör ha söner som styresmän i avlägsna delar av riket.²⁵

Men om furstarna skulle kunna bli riket till hjälp, var det

²³ NILSSON, a. a., s. 171 f.

²⁴ SRA, 1:1:1, s. 674. Vokabulären är hämtad ur den medeltida sfären av begrepp för förhållandet mellan en furste och hans folk. Se om detta BRUNNER, Land und Herrschaft.

²⁵ K. BRANDI, Die politischen Testamente Karls V., s. 265, 272 (Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen aus dem Jahre 1930. Phil.-Hist. Klasse).

nödvändigt att inte blott ge dem inkomster och underhåll utan även ansvar och makt. Ansvaret och makten gällde först och främst i furstendömena. Men ansvaret och makten utsträcktes.

I länsbrevet för Johan 1557 hade Gustav Vasa för att hindra gränsområdets avfall från riket stadgat, att fursten icke hade rätt att på egen hand – »genom sitt enskylte råd, tjänare och undersåtar» – besluta om ärender, som rörde rikets allmänna välfärd. För sådana åtgärder fordrades brödernas och rikets ständers råd och samtycke.²⁶ Denna paragraf fick i testamentet ett utvidgat innehåll. Den blev nu uttryckligen även gällande för konungen själv. Konungen skulle inte längre med sitt råd kunna agera, förhandla eller besluta i riksviktiga ärenden på det utrikespolitiska området. Han måste rådfråga furstarna samt »flere av de förnämste och förständigeste riksens ständer» och få deras enhälliga samtycke.

Det har i forskningen hävdats, att detta var en förnuftig och följdriktig klausul, som avsåg att skydda den inteckning i riket, som furstendömena innebar.²⁷ Textens tillkomsthistoria ger knappast rum för sådan tolkning. Det har i länsbrevet gällt att i riksviktiga frågor skydda landets integritet från separatistiska tendenser. Då paragrafen utsträcktes till att gälla även konungen, kan dess ändamål knappast ha försvagats därhän att endast avse ett skydd för hertigarna mot obehagliga och oförutsedda förändringar.

Genom utvidgningen av paragrafen om samarbetet har hertigarna fått en makt i riket, som de icke innehade i kraft av länsbreven. De har blivit ett stånd i riket. Det är fullt konsekvent, då en version av hertigens obligation innehåller en klausul om *skyldigheten* att icke undandraga sig denna uppgift.²⁸ Denna maktutvidgning betyder en motsvarande inskränkning av konungens makt. På det utrikespolitiska planet har testamentet

²⁶ Se ovan s. 118.

²⁷ CARLSSON, FHT 1954, s. 31 f.

²⁸ SRA, 1:1:1, s. 763.

satt en gräns för monarkens möjligheter till absolutistisk maktutövning.²⁹

Vi vet inte, när paragrafen fick det innehåll den nu har. 1557 års länsbrev ger inte vid handen, att texten i 1557 års förlorade testamente även gällt konungen. Ur denna tystnad i källan kan emellertid ingen slutsats dragas, eftersom länsbrevets karaktär kan ha gjort en fullständig text överflödig. Emellertid finns det en omständighet, som tyder på att klausulen i sin första version – av 1557 – endast gällt furstarna. I hertig Eriks obligation från samma år inskränktes motsvarande bestämmelse till att endast gälla under Gustav Vasas livstid, trots att andra förpliktelser avsåg förhållanden även efter konungens död.³⁰ 1557 har man tydligen räknat med att Erik som krönt konung skulle vara befriad från detta tvång. Det är därför frestande att se den nuvarande texten som ett resultat av omredigeringen 1560. Hertig Eriks försök att under 1560 års testamentsarbete få bestämmelsen upphävd tyder också på att texten först då kommit till hans kännedom.³¹

Gustav Vasa kände under de senare åren av sitt liv oro för sin son Eriks möjligheter och förmåga att sköta rikets angelägenheter. Icke minst gällde detta det utrikespolitiska området. Då han i sitt testamente hänskjuter sådana frågor till gemensam handläggning mellan bröderna och ständerna, sökte han skapa en garanti för att inte konungen ensam företog för riket avgörande åtgärder. Hertigdömena, ursprungligen önskade som underhåll åt yngre söner, blev därigenom en barriär för den absoluta kungamakten, men en barriär inom ramen för det dynastiskt förankrade arvriket.

²⁹ Jfr för Karl IX:s inställning till denna paragraf Å. HERMANSSON, Karl IX och ständerna, s. 178, 236 samt för dess inflytande på 1611 års kungaförsäkran a. a., s. 276 (1962).

³⁰ SRA, I:1:1, s. 768 f.

³¹ SRA, I:1:1, s. 701. Eriks inlaga riktar sig mot den äldre av 1560 års testamentsversioner. T. BERG, Sveriges Riksdag, I: 2, s. 205 f, 207 (1935).

Furstarnas och ständernas aktiva engagemang i vitala frågor inskränktes inte till att gälla utrikespolitiken. I den första versionen av 1560 års testamente heter det, att vid motsättningar mellan bröderna skulle en skiljedomstol tillsättas, som skulle bestå av de övriga furstarna – i dessas egenskap av rikets förnämsta råd och ledamöter – samt flera av rikets råd och ständer. Förebilden till denna klausul har sökts i ett hessiskt testamente.³² Någon verbal likhet föreligger emellertid inte. Den hessiska skiljedomstolen var mycket klart preciserad. Till detta kommer, att det inte var något unikt att råd och ständer fungerade som skiljedomstol.³³ I själva verket har ingen förebild behövt tillgripas. Skiljedomstolen är samma instans, som skulle vara i verksamhet, när det gällde de utrikespolitiska problemen: bröderna samt flera av rådet och ständerna.³⁴

Hertig Erik lyckades genomdriva att denna form av skiljedomstol sattes ur funktion. Liksom han opponerat mot en överordnad instans i utrikespolitik, vägrade han underkasta sig att samma instans trädde i funktion vid konflikt mellan bröderna. Det politiskt ofarliga skiljedomsinstitutet, som slutligen tog form, kalkerades i stället på tysk länsrätt.³⁵ Lösningen innebar ingen risk för att konungens bröder och deras släktkrets skulle dominera i skiljedomstolen.

Ännu en paragraf i det ursprungliga testamentet av 1560 lyckades hertig Erik eliminera. Det gällde den plikt, som lades på de övriga bröderna och på rikets samtliga inbyggare, högre och lägre ständer, att gemensamt göra motstånd mot den av

³² CARLSSON, FHT 1954, s. 34 f.

³³ Så t.ex. stadgades i Württemberg 1482, att råd och ständer skulle slita tvister mellan bröderna. I Brömsebrotraktaten 1541 skulle utsedda riksråd vara mäklare.

³⁴ I bestämmelsen för den gemensamma utrikesledningen framhävs inte särskilt rådet. Men det måste anses rimligt, att Gustav Vasa inräknade rådet bland de förnämsta av rikets ständer. I hertig Johans obligation omtalas nämligen samma instans såsom bröderna och de förnämsta rikens råd och ständer.

³⁵ Se ovan s. 108, 122.

bröderna, som vägrade underkasta sig skiljedomsbeslut och som inledde stridshandlingar. Även i detta fall har förlagan sökts i Hessen.³⁶ I det hessiska testamentet är emellertid denna bestämmelse av betydligt mindre räckvidd. Om krigiska förvecklingar uppstod mellan bröderna, skulle adeln förhålla sig passiv och försöka arbeta på en medling. Nyligen har Åke Hermansson pekat på likheten med Kalmar recess 1483 och understrukit den allmänna feodalarättsliga bakgrunden till denna form av upprorsrätt.³⁷ Det för kungamakten farliga i denna motståndsrätt låg emellertid inte bara i denna allmänna, ständerna tillkommande rätt utan kanske främst i den omständigheten, att kungasönernas delaktighet i denna särskilt framhävdes

Konung och furstar, råd och de förnämsta av ständerna framträder i den ursprungliga versionen av testamentet som en i vissa frågor gemensamt verksam instans, vid nödvändigt motstånd utsträckt till hela folket. Dessa politiska maktgrupper får i testamentet sina befogenheter balanserade av plikten och trohetsförbindelsen. I den slutliga versionen av testamentet har kompetensområdet för deras gemensamma insatser tunnats ut, men deras rätt finns kvar intakt i den viktiga frågan om utrikespolitiken, rikets mest brännande aktuella fråga, då testamentet skrevs.

Hjärne har i sina föreläsningar över 1500-talets statsrätt påpekat, med vilken iver Gustav Vasa i testamentet återopade råd och ständer som garanter för de principer, som utformats i testamentet. Detta har skett med sådant eftertryck, att Hjärne känt sig manad att kalla testamentet för den nya tidens första grundlag. Formuleringen må vara tillspetsad, men den rymmer en riktig hänsyftning på att testamentet har för de konstitutionella frågorna väsentliga drag, som saknas i arvföreningen.

³⁶ CARLSSON, FHT 1954, s. 35 not 1.

³⁷ Å. HERMANSSON, Karl IX och ständerna, s. 28 f (1962). Jfr även S. JÄGERSKIÖLD, Tyrannmord och motståndsrätt, s. 118 ff (Sc 1962).

Gustav Vasas testamente innehåller här avsevärt mer än ett traditionellt furstligt familjetestamente. Det söker aktivera konung, furstar, råd och ständer i uppgiften att gemensamt fullfölja de riksvårdande uppgifterna. Testamentet har blivit ett i djupaste bemärkelse »politiskt testamente».

Birgitta Odén

ZUSAMMENFASSUNG

Gustav Vasa und die Entstehung seines Testaments von 1560

Die schwedische Forschung hat sich lebhaft mit der Frage auseinandergesetzt, in welchem Umfang Gustav Vasas Erbvereinbarung (arvförening) und Testament von Vorbildern im zeitgenössischen Europa inspiriert wurden. Man suchte solche Vorbilder in Österreich, Sachsen und Hessen, ohne jedoch einen bündigen Beweis für einen Zusammenhang erbringen zu können.

Wenn die Frage des Testaments hier wieder aufgegriffen wird, so dient als Ausgangspunkt der Umstand, dass Gustav Vasa schon von vornherein durch die Erbvereinbarung gebunden war. Er musste seine jüngeren Söhne im Rahmen der Bestimmungen des Landrechts über ein ungeteiltes schwedisches Reich unter einem König versorgen. Wir brauchen daher nicht nach Vorbildern für die Grundidee des Testaments zu suchen. Dafür bedurfte es keiner Vorbilder. Deren bediente man sich höchstens, wo es darum ging, die finanzielle Stellung der jüngeren Kinder im Detail zu regeln. Vorlagen für die einzelnen Formeln des Testaments liessen sich demnach so ziemlich jedem Testament entnehmen, ungeachtet welches Grundprinzip für die Regierung es vertrat.

Eine quellenkritische Prüfung von Inhalt, Formeln, Disposition und Satzbau verschiedener deutscher Fürstentestamente ergibt, dass das Testament, welches die grösste Ähnlichkeit mit dem Gustav Vasas aufweist, ein 1534 von Joachim I. von Brandenburg ausgefertigtes ist. Ferner zeigt es sich, dass dieses Testament Gustav Vasa schon vor dem September 1557 bekannt war und dass der König sich kurz zuvor bei Markgraf Hans von Brandenburg-Küstrin, einem der Erben des Testaments von 1534, über die Schwierigkeit beklagt hatte, die Testamentsfrage einer befriedigenden Lösung zuzuführen.

Den zweiten starken Strom von Anregungen zu Gustav Vasas

Testament bildeten die feudalen Formeln, die auf dem Wege über die Lehenbriefe für die jüngeren Fürsten in das Testament Einlass fanden. Durch diese lehensrechtlichen Formeln traten die jüngeren Fürsten in ein feudales Treueverhältnis zum König, das im Prinzip demjenigen glich, welches zwischen dem deutschen Kaiser und den einzelnen Territorialfürsten herrschte.

Die ausländischen Vorbilder wurden in Gustav Vasas Testament nicht unkritisch benutzt. So lässt sich nachweisen, dass der König bei der Ausarbeitung mehrfach das schwedische Landrecht heranzog.

Die Vorrechte, die den Herzögen anfangs in den Fürstentümern zuerkannt wurden, waren dieselben ökonomischen Vorrechte, die auch den adligen Lehensträgern in ihren Lehen eingeräumt wurden. Allmählich – und unter Heranziehung des Vokabulars des brandenburgischen Testaments – wurden die ökonomischen Vorrechte erweitert, so dass sie diejenigen, welche den adligen Lehensträgern zufielen, erheblich übertrafen. Der König behielt sich nur die Abgaben („gärder“ und „hjälper“) vor, die dem Landrecht zufolge bei einzelnen besonderen Gelegenheiten erhoben werden konnten. Entscheidend für die Stellung der Herzöge war indessen, dass der König ihnen die Statthalterschaft in den Lehen anvertraute. In Westschweden hatte eine kurze Zeit lang ein Statthalter im Namen des Königs die Verwaltung geführt. Nun wurde eine solche Statthalterschaft in Finnland für den Herzog eingerichtet. Bald änderten sich die Verhältnisse dahingehend, dass der Herzog seine Statthalterbefugnisse im eigenen Namen und nicht mehr in dem des Königs ausübte.

Durch Lehenbriefe und Testament hatte Gustav Vasa seinen jüngeren Söhnen Lehen mit fürstlicher Jurisdiktion übertragen. Trotzdem wünschte er, dass die Lehen weiterhin im Verband eines ungeteilten Reiches verbleiben sollten. Der Überwindung dieses Gegensatzes sollte das feudale Treueband dienen, das gegenseitige Rechte und Schuldigkeiten von Souverän und Vasallen auf natürliche Weise begrenzte. Formeln und Ideen des Testaments waren ausländischem Recht entnommen, aber ihre Verschmelzung geschah von den gegebenen historischen Voraussetzungen im Lande her.

Indem Gustav Vasa die jungen Fürsten mit dem feudalen Treueband an das Reich fesselte, bot sich ihm die Möglichkeit, sie organisch in das Staatsleben einzuordnen. Die Macht, die er ihnen in den Fürstentümern übertrug, muss vor dem Hintergrund der Befugnisse gesehen werden, die er ihnen im Reich gab.

Keiner der Brüder – auch der König nicht – erhielt das Recht, in für das Reich lebenswichtigen Fragen mit eigenen Ratgebern Beschlüsse zu fassen. In derartigen Fällen sollte eine Instanz in Funktion treten, die aus den übrigen Brüdern, dem Rat und den Vornehmsten der Stände bestehen sollte. Herzog Erich, der damit rechnete, die Regierung zu übernehmen, versuchte diesen Eingriff in die königliche Machtausübung rückgängig zu machen, aber vergebens. Jedoch gelang es ihm in der letzten Version des Testaments zu verhindern, dass dieselbe Instanz als Schiedsgericht bei Gegensätzen zwischen den Brüdern auftreten sollte. Schliesslich vermochte er auch durchzusetzen, dass eine Klausel über das Recht der Brüder und aller Bewohner Schwedens zum Widerstand gegen den König oder die Herzöge im Falle eines Aufruhrs aus dem Testament gestrichen wurde.

Das Testament war in seiner ursprünglichen Form nicht nur ein Familiengesetz mit dem Zweck, die jüngeren Söhne zu versorgen. Es wollte auch Garantien dafür schaffen, dass alle politischen Kräfte im Lande in der Sorge um Einheit und Bestand des Reiches zusammenwirkten. Herzog Erich, dem Repräsentanten der Ansprüche der Königsmacht, gelang es, einige der Paragraphen konstitutionellen Inhalts zu eliminieren; aber in der für das Reich zentralen Frage, der Aussenpolitik, blieb die Forderung der Einigkeit und Zusammenarbeit zwischen König, Fürsten, Rat und Ständen bestehen. So wurde das Testament mehr als ein Familiengesetz. Es wurde ein „politisches Testament“.